

Леонід Чернов

Людина з іншої планети

1

— Ви тут на курорті з дружиною?

— Ні, я нежонатий. У мене наречена в Ленінграді.

— Ах, наречена? Скільки?

— Дивне запитання. Одна, звичайно.

— Ні, я питаю, скільки тисяч має ваша наречена?

— А звідки я знаю? Карбованців, мабуть, сто на місяць.

Мене те мало цікавить.

— Ага, розумію. Ви, напевне, директор тресту. Нафта?

— Я зовсім не директор. Я письменник.

— Ах, письменник? Дуже приємно. Скільки?

— Років п'ять.

— Ні, я питаю, скільки заробляєте? Тисяч п'ятнадцять-двадцять?

— Ви вгадали. Років за десять я можу заробити таку суму.

— І ви після цього не цікавитесь, скільки грошей має ваша наречена?!

— Звичайно, ні. Просто я люблю її — та й годі.

В його очах блиснуло презирство й відзначилася робота думки — наскільки, звичайно, може працювати мозок в таку пекельну спеку.

Ми, голі, лежали поруч на гарячому піску, насунувши на потилиці свої капелюхи.

Вгорі над нами палало сліпуче сонце. Навкруги весь пляж вкрито було сотнями півголих тіл. Біля наших ніг ласкаво хлюпотіло блакитне море.

Він закліпав очима, став на коліна й закричав:

— Ви, українці — неймовірні ідеалісти! Так-так! Така молода, така обдарована нація — і раптом ідеалісти! Неможливо! Йому однаково — мільйонерка його наречена чи просто жебрачка. Він — письменник, і він не думає, що на виробництві борного вазеліну він міг би заробити вдсятеро більше! Ганьба! У вас немає ділового підходу до життя, організованости, цільового настановлення!

— Слухайте, — лїниво зупинив я його. — Ви часом не фїнінспектор?

Він нїби тїльки й чекав на це запитання: одкинув простирало, скинув панаму і простяг менї руку:

— Джим Вілкінз, фабрикант богів.

— Фабрикант чого-о?

— Богів.

— Не розумїю.

— Нема нїчого дивного. Відсутність морально-комерційного хисту. Хочете, розкажу? Історія ідеального сполучення найчистїшого християнського морального задоволення з комерційними інтересами. Хочете слухати?

2

Помираючи, мїй добрий батько закликав до себе мене і брата Тома.

— Сини мої, — простогнав старий, — прийшла моя черга покинути цей вередливий свїт. Чесна двадцятирїчна праця на біржї дала менї змогу лишити вам непогану спадщину у векселях та цїнних паперах. Але з власного досвїду я знаю, як мало думає діловий американець про спасіння душі та добродїйні справи. Не забувайте про це, сини мої, як забув ваш батько, якого чорти вже готуються підсмалювати на повільному вогні. Для полегшення його пекельних страждань ви повинні у вашому бюджетї почесне місце одвести на добрі

діла. Не забувайте про малих сих, страждущих і нещасних. Ви повинні віддавати на це діло принаймні процентів... процентів... центів...

Тут наш добрий батько закректав і віддав душу тому, хто мав на неї право... Боюсь запевняти вас, що це був саме бог.

Ми дуже любили нашого батька. Ми дуже сумували. Ще б пак! Зупинка діла на два дні дала нам збитку на триста десять тисяч! Жах! Том ходив білий як крейда.

— Ну, — сказав я Томові згодом, — як же ми використаємо капітал?

— Старий хрін був не такий дурень, яким він хотів прикинутись, — глибокодумно відповів Том. — Він пустив по світу з торбиною не одну сотню людей. Він розкошував, а ми тепер повинні віддавати свої гроші на його спасіння. Це неможливо, Джиме. Треба щось придумати. От маєш повну збірку творів Зигмунда Фройда. Я беру Крафт-Ебінга¹. Читай. Читай і думай. Ми повинні винайти такі компромісні форми, що задовольнили б обидві сторони.

Минув місяць.

Я вже з пам'яті цитував цілі сторінки старого Зигмунда.

Одного разу вранці Том прибіг до мене, впав на канапу і застогнав:

— Нічого не можу придумати. Лишається відкрити притулок для недоношених цуценят або богадільню для підстаркуватих клерків.

— Ти — справжній дикун! — крикнув я. — Ти забув про наш принцип: поєднання добрих діл з комерційною справою.

¹ Крафт-Ебінг Ріхард фон (1840-1902) — австрійсько-німецький психіатр, невропатолог, криміналіст, дослідник людської сексуальності, один з основоположників сексології.

Одне одному не повинно заважати. Еврика! Я придумав! Єсть! Я відкриваю фабрику богів. Ти організуй школу місіонерів.

Ви не розумієте? Том теж відразу не зрозумів.

Ая в той час придумав діло, що відразу посунуло вперед справу цивілізації.

За пів року фабрика почала працювати.

Бажаючи полегшити життя нещасних темних дикунів наших тропічних колоній, я почав дешеве масове виробництво ідолів для всіх поганських вір на всі ціни й смаки.

Велетенські океанські пароплави везуть моїх ідолів разом з моїми комерційними агентами до всіх тропічних країн, де ще живуть бідні некультурні дикуни.

Дикуни благословляють моє ім'я, падають ниць перед богами і в обмін на ідолів несуть на мої пароплави всякі витребеньки: золоті самородки, слонову кість, самоцвітне каміння...

Трохи згодом, коли весь чорношкірий світ молиться моїм ідолам і збут помітно зменшується, я оповіщаю про це брата.

Том негайно відряджає до тропічних країн кілька партій місіонерів власної школи. Місіонери за чотириста доларів на місяць несуть до дикунів світ істинної християнської віри і, щоб довести безсилля ідолів, влучно відбивають їм голови й скидають з підніжжя.

Некультурні дикуни ображаються, кричать, кличуть жерців — і місіонери дістають кілька стріл у м'які частини тіла.

За десять хвилин увесь світ облітає тривожне радіо: «Повстання дикунів на островах Реджі-Педжі. Життя наших громадян у небезпеці. SOS! Рятуйте наші душі!»

Весь світ знає, як турбується наш уряд за своїх громадян. Пів десятка дредноутів з аеропланами приводять дикунів до

переконавання, що місіонерські м'які частини користуються в колоніальних країнах правом цілковитої екстериторіальності.

Правда, тут трапляються й маленькі незручності нашої професії. Руйнуючи поганських богів, солдати заразом, про всякий випадок, знищують між іншим і частину дикунів.

Коли мене сповіщають про це, я згадую покійного батька, і серце моє обливається кров'ю за нещасних дикунів.

— Вони потребують утіхи в релігії, — думаю я, — а богів їхніх геть знищено. Що робити? Як допомогти нещасним?

Я кличу свого управителя — і другого дня океанський пароплав, навантажений новою партією ідолів та агентів, відпливає до берегів дикунської країни.

А Том тимчасом готує свіжу партію місіонерів.

3

Містер Джим Вілкінз сперся на лікоть.

— Ну... Що ви скажете?

— Що я скажу? Що ви зовсім не американець — от що я скажу.

— Тобто як?

— Дуже просто. Маючи власних ідолів та місіонерів, ви не могли додуматись до того, щоб одкрити також і власний завод дикунів на кшталт кінського. Так-так! Ще десяток років — і ваші солдати переб'ють усіх дикунів. Що ви тоді робитимете, га?

— Любчику, та ви ж стопроцентний американець!

— Надто багато чести, містере. Я лише скромний український літератор... І я кажу: вам треба організувати власний завод дикунів...

— Чудесно!!

— ... і власний рушничний та гарматний заводи...

— Геніально!

— ... і чекати того часу, коли дикуни захоплять ваші рушниці та гармати, і повернуть їх пащами до вас, і виженуть зі своїх країн усіх мерзотників та негідників...

Він розкрив рота, довго мовчки дивився на мене, потім плюнув і одвернувся.

Одвернувся і я.

Сонце ще міцніше почало пестити мене своїм пекучим промінням.

Мені здалося, що я поволі розтоплююсь у сліпучому сяйві.

... Коли повіяв свіжий вітрець, я підвів голову. Містера Вілкінза вже не було коло мене. Біля моїх ніг солодко хлюпотіло море.

Хто він, містер Вілкінз? Коли я бачив його? І чи бачив узагалі? Не знаю сам.

Може, все це тільки приснилося мені під гарячими ласками південного сонця.

4

Минало літо.

Рожеві сутінки переповнили повітря, палубу, пароплав, далекий берег прозорим кришталевим покоєм.

На палубі сиділо троє: маленький чорний, як жук, репортер провінціальної газети; відомий український артист з енергійним чуттєвим обличчям; і третій — самовпевнений огрядний мовчазний чоловік у великих чорних окулярах.

Серед широкої урочистої тиші їх розмову було чути на весь пароплав.

Ті двоє спокійно пхали цигарками, а нервовий репортер танцював на місці й кричав:

— Не перечте, будь ласка! — Ніхто й не думав з ним сперечатися. — Не перечте! Не говоріть дурниць! — Ніхто нічого й не говорив. — Дайте мені скінчити! Я ще не скінчив... Так от: хай вони приїхали б та подивились, якими велетенськими кроками ми посуваємо вперед свою культуру. На могутнім червонім паровозі революції, здіймаючи навкруги грім і бурю, переможно прямуємо ми в царство соціалізму, в царство червон...

— Він має рацію, — спокійно перебив артист. — Коли б трохи менше галасу й крику, він був би цілком правий. Але, знаєте, професія накладає своє тавро: він журналіст. Ви чули про театр «Березіль»?

— О-о! — захопив собі слово репортер. — О-о-о! Це наша гордість, наше світло, наше тепло, втіха й надія!

— Коли б не так пишно, — сказав артист, — він мав би рацію.

Чоловік у чорних окулярах, що до цього часу мовчав, повільно запалив нову сигару і смачно затягнувся.

— Я бачив цей театр, — поважно вимовив він. — Я був задоволений. Серйозні мистецькі досягнення. Тільки я вам скажу, і ви, будь ласка, не ображайтеся... Вам, поступовим українцям, бракує ділової практичності.

— Що-о?

— Так-так! Ви називаєте себе матеріалістами, марксистами і ще там якось... і в той же час ви ідеалісти.

— Вибачте, будь ласка, але...

— Чекайте. Візьмімо, наприклад, ваші театри...

— Кожна постановка — нове слово мистецтва! — гукнув екзальтований репортер.

— Припустімо. Але як ви використовуєте свої досягнення? Я кажу про матеріальний бік справи. Постановки високої мистецької цінності, що у нас пів року йшли б з

нечуваним тріумфом, у вас майже не викликають відгуку широких кіл суспільства.

— Ну, знаєте, — нахмурився артист, — ми поволі наближаємо театр до глядача, ми вживаємо заходів, щоб...

— А, залиште! Зразок ділової безпорадності та наївності — от що є оті ваші заходи. Та якби ми мали такий театр, ми за пів року озолотилися б! Трест озолотився б, я озолотився б, артисти озолотилися б, репортери озолотилися б!

— Ви жартуєте?

— До біса жарти! Я вам кажу!

Репортер соромливо глянув на свої обшарпані штани і з відтінком в'їдливості сказав:

— А дозвольте вас запитати: яким же способом ви озолотилися б?

Чоловік в окулярах ласкаво посміхнувся:

— Як?..

Він видержав паузу, саркастично кахикнув і врочисто grimнув:

— Р-р-реклама!! Розумієте? Культура реклами! Я весь тремчу від досади, коли бачу вашу дитячу рекламу. З ваших наївних афіш сміються коні й автомобілі. Ви хочете знати, як зробив би я? Будь ласка. Припустімо, що на певний день ви призначили відкриття сезону. Йде прем'єра, бойовик, шедевр вашого найкращого драматурга. Величезні плакати, світові сигнали, щоденні повідомлення в газетах: «Художнє оформлення — стільки-то тисяч! Туалет прем'єрші — стільки-то! Справжні діаманти! Триста репетицій!..» Заздалегідь сила хвалебних рецензій найпопулярніших, найнезалежніших критиків (це коштуватиме вам зовсім недорого; помічено, що популярність і горда незалежність критика просто пропорційні його згодливості). Попередній продаж квитків. Аншлаг! Стіни театру тремтять від незлічимого натовпу. Сім годин вечора. Вісім. Дев'ять. Публіка реве, гримить, гукає, загрожує розруйнувати театр. І

от — на сцену виходить «трохи блідий від хвилювання» режисер.

Чоловік в окулярах схопився з крісла, вклонився й голосно загуркотів:

— «Шановне громадянство! Тяжке лихо спіткало наш театр. Несподівано таємниче зникла наша героїня. Пів години тому до її убиральні зайшла якась невідома особа в чорній машкарі. Між цією особою і артисткою сталась якась боротьба — і прем'єршу вкрадено. Зараз ми маємо відомості, що таємнича особа є індуський принц, який безнадійно закохався в артистку три роки тому, під час її мандрівки по Індії. Тепер вони летять аеропланом у напрямку індуського кордону, але навздогін їм послано три аероплани, і...»

Ну, і так далі: «Вистава не відбудеться. Хто бажає, може одержати гроші в касі».

Збитки? Ах, ідеалісти! Та загляньте ж хоч трохи вперед! Ви ж самі прегарно розумієте, що героїня в цей час спокійно сидить дома, п'є каву і розглядає рожеві нігтики. Другого дня в газетах портрети, інтерв'ю, біографії... Героїню відбили, її легко поранено. Виявилось, що індійський принц зовсім не принц, а навпаки — небіж мексиканського президента. Старий морський вовк... По всьому світові шукає сомалійку, від якої колись у Бомбеї мав дітей... Переплутав нашу героїню зі своєю екзотичною коханкою... Завтра — вистава. В ложі — експринц... Портрети, інтерв'ю, біографії... Ви мене розумієте? Десять, двадцять, сто рядових вистав! Культура реклами, шановне громадянство! Культура реклами, що є тільки невеличкою ділянкою загальної культури сучасних високоцивілізованих народів.

Або ж: «Вистава не відбудеться!» — «Чому?!» — «Герой, тікаючи на авто від поклонниць, заплутався кінчиком кашне в колесі — і...» Сенсація! Помста зганьбленої жінки! Замах з обміркованим наміром! Портрети, інтерв'ю, біографії! Півтораستا вистав день у день! Га? Зрозуміло, що я навів тут

найелементарніші, так би мовити, академічні і, треба визнати, досить-таки заяложені приклади. Але який тут простір для творчої, безупинної, винахідливої думки! Га? Ви, звичайно, пам'ятаєте, як Макс Ліндер² тричі вішався, стрілявся, труївся — і стільки ж разів воскресав? Ви, мабуть, не забули, як Мері Пікфорд³ хронічно потрапляє під автомобіль або горить на пожежі перед кожною визначною прем'єрою? Замало, мої вельмишановні, утворити мистецьку річ — треба допомогти їй вийти в люди, бо інакше вона зав'яне, як нарцис. Мистецтво — штука ніжна, тендітна, вередлива і потребує, як той казав, золотого поливання. Сонце — раз! Вода — два! Мистецький — раз! — і комерційний хист — два! Без цих двох чинників вам не виховати навіть поганенької художньої рослини!

Він почервонів, махав руками.

Актор обережно закрив рота (весь час він намагався щось сказати і держав рот відкритим) і подивився на репортера.

Той прокашлявся і з убійчим сарказмом звернувся до окулярів:

— А дозвольте вас запитати, громадянине: чи знаєте ви, де ви перебуваєте?

Людина в окулярах здивовано підвела брови:

— Дивне запитання! Та на пароплаві ж! На Дніпрі.

— Ні, я не про те. Я про країну. Ви перебуваєте на території Української Соціалістичної Радянської Республіки, громадянине.

Чоловік в окулярах швидко захитав головою:

— Так-так-так! Я прегарно це розумію: дуже ще молода республіка. Цілком зрозуміло, що ви не встигли ще засвоїти духу сучасної цивілізації. Але ж треба прагнути цього. Ви

² Макс Ліндер (1883-1925) — французький актор-комік, кінозірка доби німого кінематографу.

³ Мері Пікфорд (1892-1979) — американська актриса театру та кіно, одна із найяскравіших зірок німого кіно.

мусите якнайшвидше скористати з гігантського досвіду світової культури.

— Культури реклами?

— І реклами, і взагалі.

Актор за спиною людини в окулярах спіймав погляд репортера, постукав зігнутих пальцем себе по лобі, потім по столику і показав на людину в окулярах.

Репортер співчутливо хитнув головою і рішуче потвердив:

— Єсть трошки.

5

Його не можна було зупинити.

Артист і репортер нагадували мені необачних механіків, що ненароком пустили в хід незнайому машину і тепер не знають, як її зупинити.

А машина працювала, як скажена, і не думала зупинятись. Миготіли шпиці, свистіли колеса, скреготіли шестерні від страшної швидкості.

— Ах, громадяни! — Він часто зривав окуляри, витирив скло, блимав очима, захоплено верещав. — Даю вам слово чести, що ви навіть не уявляєте собі, як сучасна культура — куль-ту-ра! — перевернула й перебудувала життя високоцивілізованих країн. Я вже не кажу про дрібниці побуту: електричні пилосмоки, капелюхи з електровітрогонами, механічні мозоленищителі, радіоприймачі замість пряжок на жіночих підв'язках. Це справді дрібниці, хоч без них і важко уявити собі день цивілізованої людини. Але ви погляньте глибше. Погляньте глибше, колеги. Порівняйте старовину з нашими часами — і вас охопить гордість перед могутністю людської культури. Згадайте хоча б оцю славетну історію з отим царем... Як його пак звали? Ага, за це злочинство так його й прозвали — Ірод.

Ну, цей самий, що наказав винищити немовляток! Біжать по вулицях озброєні мечами вояки, вдираються до хат, хапають дітей за ноги, шваркають голівками об каміння, розрубують на шматки... Кров, галас матерів, виття, бруд, бр-р-р!.. Волосся догори лізе!

— Ну, тепер цей жах неможливий, — махнув рукою репортер.

— Звичайно, ні! — зрадів чоловік в окулярах. — Тепер десяток аеропланів з отруйними газами кружляє десь на височині сімсот метрів — і за пів години можна виконати найскладніше завдання! Чисто й акуратно! Без всяких там криків, скреготу і бруду. Га?

Або цей випадочок, коли євреї тікали через Червоне море, а за ними слідком вороги. Скільки турбот, неприємностей, поки те море розступилося і євреї пройшли серед двох водяних стін! А потім — скільки благань, щоби бог знову з'єднав ті стіни і вороги захлинулися. Жах! Ну, а коли б євреї та мали б, наприклад, пів десятка аеропланів з бомбочками, а в бомбочках — бацили чуми? Непогано, га? Під прикриттям отаких чумних аеропланів можна спокійно собі накивати п'ятами без усяких турбот. Не доженуть, будьте певні.

Або ця неймовірна кустарщина: бій груди на груди, як це практикувалось за старих часів, та ще й тепер слабо цивілізовані народи вживають цих способів. Це ж бич людськості, ганьба! Уявіть ви собі цю «війну»: озвірілі люди кидаються один на одного, розрубують голови, настромлюють на багнети. Вилуплені очі, вищирені зуби, прокльони, передсмертний зойк, кров, шматки людського м'яса, хрустіння ламаних кісток! — бр-р...

Репортер стиснув кулака так, що нігті йому вп'ялися у долоню, і схвильовано промовив:

— Ви маєте рацію. Це ганьба людськості. Сподіваймось, що незабаром цей кошмар зникне назавжди. Світова рево...

— Спізнались! — захоплено гукнув чоловік в окулярах.
— Спізналися, друже! Цей жах, ця ганьба, на честь цивілізованого людства, вже відійшла в історію. Чого ви дивитесь? Так! Найновіші гармати тепер б'ють на п'ять, десять, п'ятдесят кілометрів. Ви не тільки не чуєте огидного галасу розірваних людей, ви не бачите навіть цілі. Математика! Механіка! Наука! Раніше, щоб потопити ворожий пароплав, вам треба було братись на абордаж, рубати, стріляти, колоти, палити. Пожежа на пароплаві — люди кидаються у воду, перегризають одне одному горлянки за право сісти в шлюпку... Діти верещать... репається від огню дитяча шкіра... смердить паленим людським м'ясом...

— Ой! — застогнав актор, — залиште! Це недостойно культурних людей.

— Атож! Справедливо воліли відмітити: не-до-стой-но! Культурні люди так і не роблять. Підводний човен помічає ворожий пароплав, легенький натиск пальця на електричну кнопку в комфортабельній каюті — і далекий гул висадженого в повітря судна сповіщає вас, що ворожий пароплав уже не існує. Можете спокійно допивати вашу каву. Так! Вже за часів італо-турецької війни парадно одягнені італійські офіцери, бомбардуючи ворожі береги, затишно сиділи собі в каютах, пили шампанське і, натискуючи довгими аристократичними пальцями електрокнопки своїх гармат, бились об заклад один з одним на шампанське, хто зіб'є більше димарів на ворожих будинках!

Він витер піт з лоба і задоволено хитнув головою, як фокусник після важкого вдалого номера.

Репортер схопився з крісла, потанцював на місці, обурено смикнув чоловіка в окулярах за рукав.

— Слухайте, ви! — він не міг найти слова. — Ви той... ви не смійтесь! Ви смієтесь, громадянине!

— Та що ви, бог з вами! І на думці не маю. У мене є тогочасні газети. Даю вам слово чести. Повірте ви мені.

Запевняю вас, що культура просочується в саму гущу повсякденного життя і освітлює його теплим промінням гуманності. От ви, наприклад — напевне проти смертної кари?

— Так! Ми — проти! — схопився за всіх репортер.

— Я так і знав. Ви говорите, як личить поступовим людям молодій нації. Чудесно. Ви проти смертної кари. Ви проти цього жаху, страхіття людськості, цього кричущого варварства, що ми бачимо скрізь по некультурних країнах.

— Так. Ми проти.

— Авжеж! Я здивувався б, коли було б навпаки. Ви ж тільки подумайте собі: засуджують людину до повішання. Кат своїми брудними руками одягає на шию засудженому натертій милом мотуз. Потім вибиває з-під його ніг лаву. Вилуплені очі, перекривлене жахом обличчя, піна з рота, конвульсійні смикання і нарешті — смерть від задушення. О-о, яке паскудство!

— Справді!

— Або садовлять на палю, або відтинають голову! Кров, бруд, гидота!

— Катів не мине кара, — скривився репортер. — Тут ми з вами згодні на сто процентів.

— Ще б пак! — переможно гукнув чоловік в окулярах. — Хто ж не засудить таке варварство? От через це мені так гірко було читати в одному з журналів: «Кривава розправа над Сакко й Ванцетті»⁴. Яка неймовірна, свята наївність! «Кривава розправа»! Та де ж тут кров, прошу вас? Електричне крісло новітньої конструкції, легкий натиск на кнопку в суміжній кімнаті (жодної крові, крику) — і людина вже мертва. І ви

⁴ Сакко Нікола (1891-1927) й Ванцетті Бартоломео (1888-1927) — робітники-анархісти, учасники руху за права робітників, вихідці з Італії, які жили у США. Засуджені до смертної кари за недоведеними обвинуваченнями, страчені на електричному стільці. Неправосудний вирок Сакко й Ванцетті викликав резонанс у всьому світі.

спокійно можете везти її до крематорію! Легко, швидко, безболісно! Культура й гуманність завжди йшли поруч. Чи не правду я кажу, га?

Артист і репортер мовчки переглянулися. По обличчі репортера бігали червоні плями.

Громадянин в окулярах гордовито посміхався.

— Але цього замало, шановні! Світло цивілізації сягає вже далеко за межі культурних країн. Так-так, прошу вас пересвідчитися.

Він витяг з бокової кишені зім'ятий номер «Комуніста», старанно розгладив його і, переможно глянувши на всіх своїми швидкими очима, голосно прочитав:

— «Пекін, 25-го числа. Міністерство юстиції пекінського уряду замовило за кордоном кілька машин виконувати смертні вироки. За допомогою нових машин смерть наступатиме по скінченні однієї хвилини. В оголошеному з цього приводу повідомленні сказано, що міністерство юстиції, замовляючи нові машини...»

Він гордовито й урочисто підняв угору вказівний палець:

— «... керувалося гуманними міркуваннями, бо за нинішньої практики злочинці часто вмирають у жахливих муках».

Він з виглядом недосяжної переваги оглянув присутніх:

— Ну-бо, що ви на це скажете? Чи не правду я кажу, що дух новітньої освіченої, глибоко демократичної цивілізації несе світові новий ренесанс, відродження, світло гуманности?

— Безперечно! — гаряче-саркастично гукнув репортер. — Про це свідчать події в Хіні, рух в Індонезії, поступ в Індії... Ох, ви! — репортер стиснув кулаки. — Од ваших слів одгонить таким засліпленням, такою самовпевненою обмеженістю, що... — репортер заскреготів зубами й зашипів: — Ух, ви! Дрібний буржуа, міщанин, гнилий філістер⁵,

⁵ Філістер — міщанин, обиватель; обмежена людина з міщанським світоглядом і святенницькою поведінкою.

запліснявілий обиватель! Та ні! Що я кажу! Я ображаю обивателя, порівнюючи його з вами! Останній сліпий обиватель посоромиться такої сліпоти! Знаєте, хто ви є? Ви... ви...

Репортер метушився, шукаючи слова.

6

Я чимраз уважніше й пильніше вдивлявся в обличчя людини в окулярах.

Думка моя з болючим напруженням працювала, з неймовірною швидкістю перегортаючи сторінки мого життя... і я, нарешті, схопився, витираючи холодний піт з лоба.

— Я знаю, хто ви! — заверещав репортер. — Ви...

— Чекайте! — перебив я. — Я пізнав його. Знаєте, хто це?

Раптова тиша злизала всі звуки. Чутно було, як шумує вода за кормою, важко дихає репортер та десь зблизька нервово хрустять чийсь пальці.

— Це містер Джим Вілкінз, фабрикант богів.

Американець, не кваплячись, поважно підвівся, і очі йому загорілися щирим задоволенням.

— Дуже радий, — чемно вклонився він. — Я також вас пізнав. Ми з вами випадково зустрілися на початку літа на пляжі, і я вам оповів про мою фабрику богів... А згодом я з великою приємністю читав ваше оповідання про мене⁶. Гадаю, що ви також читали, панове? Прегарно. Ви так влучно підкреслили гуманний вплив нашої культури на колоніальні

⁶ Мається на увазі оповідання Леоніда Чернова «Фабрика богів», надруковане 1927 року в харківському журналі «Всесвіт», № 29, а також 1929 року в авторських збірках «Сонце під веслами» та «Чудаки прикрашають світ». (Обидві книжки видані у Харкові видавництвом «ДВУ»).

нації! Недурно ж по всіх закутках земної кулі зоряний прапор викликає таку пошану!

Репортер підстрибнув.

— Знаємо, через що! Знаємо! Броненосці біля Суецу! Наддредноути в Шанхаї! Панцерники навколо всього Чорного суходолу!⁷

Містер Вілкінз задоволено й трохи соромливо, як молода дівчина, замахав руками:

— Ну що ви, що ви! Ви говорите нам компліменти! Ви забули про Англію: вона має також непоганий флот. Правда, ми маємо намір випередити її. Ми, комерсанти, в міру наших сил піклуємося про посилення озброєння нашої батьківщини для піднесення її престижу й сили, ну, а також для одержання військових замовлень. Приємне так рідко сполучається з корисним.

— Знаємо! Пошана перед пащами ваших гармат! А от нас поважають і без панцерників та аеропланів! Ми бідні, обшарпані, некультурні, а нас поважають! Чому? Ви хочете знати чому? Так подивіться, будьте ласкавенькі, он туди.

Він показав на кормовий прапор і замахав руками, мов крилами вітряк:

— Ми досі спимо по п'ять чоловік в одній кімнаті, лаємось, як звірі, смокчемо самогон, сякаємося за допомогою пальців... — Він наочно показав, як це робиться, при чому актор боязко відсунувся. — Зате ми розуміємо культуру не так, як ви, золоті торби, культурні дикуни, лицарі долара та отруйного газу! Ми розуміємо її, як личить молодій могутній нації, що сама сотні років стогнала в кайданах і тепер несе відродження всесвітові. Ми... ми...

— Не треба даремно витрачати порох, — сказав раптом практичний артист. — За такі прекрасні слова ви можете одержати непоганий гонорар у першій-ліпшій редакції.

⁷ Чорний суходіл — Африка.

— Пустіть мене! — несамовито сіпонувся репортер. —
Що це таке, справді?! Я переконаю його!

— Кого?

Репортер озирнувся навкруги і закам'янів нерухомо: крісло чоловіка в окулярах було порожнє. Прозора темрява вкутала все навкруги бразолійним⁸ серпанком. Пароплав стояв біля приплаву скрізь метушилися люди.

— Він утік?

— Навряд. Йому тут уставати. Просив переказати вам, що він починає розчаровуватись у нашій нації.

— Хто він такий?

— Фабрикант богів, — попередив я артиста. — Він виробляє поганських ідолів, продає їх колоніальним дикунам, а потім посилає власних місіонерів, щоб вони, проповідуючи християнство, знищували тих ідолів для полегшення продажу нової партії богів. Надзвичайно таємнича і романтична людина. Я зустрічаю його вдруге. Коли треба, він зникає, як Мефістофель на провінціальній сцені. Мені хотілося поближче з ним познайомитись.

— Чекайте, чекайте! — перебив мене артист. — Фабрикант богів, ви кажете? Фабрикант богів? Я згадав. Ну, звичайно! Надія Токаренко, артистка нашого театру, розповідала мені про нього. Вона зустрічала його в Кисловодську. Соціаліст. Грандіозна ідея організації під Москвою велетенського, за останнім словом техніки, публічного дому з метою прискорення звиродніння непі⁹. Щось неймовірне: приїхав домагатись концесії на цей дім.

⁸ Бразолійний — синій.

⁹ Непія — зневажлива назва НЕП — Нової економічної політики, котру більшовики провадили у двадцяті роки. Метою НЕП було відродження економіки, зруйнованої громадянською війною, методом повернення капіталістичних методів господарства. Революційно налаштовані громадяни негативно ставилися до так званих непманів, тобто дрібних капіталістів.

— Та що ви?!

— Серйозно.

— Та це ж — геніальне... глупство!

— Атож.

— Чому ж ви раніше мені не сказали? Я б розпитав. Це ж трапляється раз на життя.

— Я не знав, хто він. А ви знаєте Надію Токаренкову?

— Ну, ще б пак!

— Напишіть.

— Неодмінно. Сьогодні ж. Зараз же.

Я сів і написав:

«Люба Надіє!

Я дізнався, що Ви маєте відомості про фабриканта богів містера Джима Вілкінза і про його незвичайні способи звиродніння неії в СРСР. Чекаю від Вас подробиць.

Ваш Леонід».

Вночі я сидів біля борту, вдивлявся в зачаровану синю далечінь, слухав шепотіння хвиль і думав так: «Дніпре мій! Годі тобі, сивий, журитися та мріяти про романтичні, тисячооспівані, легендами оповиті часи Тараса Трясила¹⁰. Подивись-но, діду, яка велично прекрасна, заллята електросвітлом романтика майорить перед нашими очима! Ти чув, що казав цей містер про нашу з тобою некультурність? Напруж-но свої велетенські груди, старий, спрямує силу свою на дніпрельстанські турбіни, закрути мільйоносильні машини

¹⁰ Тарас Трясило (? -1639) — козацький отаман. Один із командирів козацьких найманців у Тридцятирічній війні. Реформував козацьке військо, посиливши роль кавалерії. Кошовий отаман Війська Запорозького нереєстрового (1629), організатор походу на Кримське ханство (1629), ватажок козацького-селянського повстання (1630), учасник Смоленської війни (1632-1634).

— і доведи світові, що ми з тобою розуміємо культуру трохи інакше, ніж ці самовпевнені лицарі цивілізації! Що наша з тобою країна — напередодні небувалої весни, на порозі великого й прекрасного електричного Запоріжжя!»

7

День миготить за днем, дні шикуються в тижні, місяці й роки.

Мчить бистроминущий час — осаджує на душі крихкі намули, і обростає людина міцною шкаралупою статегности, і похмурі зморшки вкривають колись чисте й сміхотливе обличчя.

Та бувають хвилини, коли навіть старий і незграбний пес заметляє волохатим хвостом, підстрибне, вищирить жартівливо жовті зуби і починає гасати на подвір'ї — чи не рожеве дитинство — весна його життя — приснилася старому чортові?

О, так! Людині потрібні свята. Людина не може без свята. Для жорстоких і суворих буднів потрібна зарядка — і цю зарядку дають свята: незвичайні дні, незвичайні ночі, коли з людини спадає шкаралупа років, коли навкруги — і музика, і прапори, і кохані друзі, і прекрасні сильні подруги, і молодість — молодість...

1 січня 192* року, о третій годині ранку велика зала являла незвичайну картину. Скуйовджений кучерявий сміх, сплески жартів, гомін реготу лунко линув до стелі, крутився там завірюхою — і раптом падав на голови людей, мов пустотлива липнева хвиля білою піною, мільйоном бризок, дзвониками сміху розбивався об переповнені груди.

Кароокій і завжди замріяний поет приніс з буфету порося, проголосив, що він вийшов зі свинопасів і тепер не

соромиться показати всім, який він управний був знавець своєї справи.

— А я був фельдшером, — гукав басом славетний фейлетоніст. — Кого почастувати хініном, кому дати «каскара саграда»¹¹ або по-нашому «Вернись в Сорренто»¹²...

— Можу вас постригти, — запропонував голений редактор у чотирикутному пенсне. — Я був перукар. Ось машинка. Три нулі. Додержуйте черги, друзі!

Величезний Хома став струнко перед редактором і з пошаною сказав:

— Можу допомогти. Черга буде ідеальна. Професійна звичка. Я — колишній міліціонер. А раніше вантажник. Не менше однієї десятої кавунів в одеській гавані пройшли через мої руки.

— Ви мені потрібні, — приземкуватий, зарослий, немов кокосовий горіх, поет потягнув вантажника в куток. — Я — колишній машиніст на паровозі. Вуаля!

Він, надувши щоки, зашипів, замотиляв руками й рушив у путь.

Тут були і водогонники, і лікарі, і годинникарі, і слюсарі, і мотоциклісти, і навіть один клоун.

Він посадив усю непокірну масу на стільці, скочив на естраду, задзюрчав у верескливий свисток і протягом сповістив:

¹¹ Каскара саграда (іспанською — священна кора) — проносне з кори дерева каскари, північноамериканського різновиду крушини.

¹² «Вернись в Сорренто» — неаполітанська пісня, створена 1902-го року Ернесто де Куртісом (музика) та Джамбаттістою де Куртісом, братом композитора. Була популярна у різних країнах, виконувана різними мовами. Як жартівлива назва проносного, словосполучення «Вернись в Сорренто» вживалося очевидно через схожість із виразом «Вернись в сортир», або «Вернись срати».

— Відкриття гастролей міжнародного чемпіонату французької боротьби! Прибули й записались до чемпіонату такі борці...

На естраду впливли один по одному десяток людей.

— Чемпіон важкого дотепу, славнозвісний Гнат Щока!

Хома засмикав руками й ногами, вибіг наперед і, розгойдуючись, низько вклонився аудиторії.

— Чемпіон легкої поведінки, славний на всю Україну Макс Ляп! Сьогодні змагаються три найкращі пари. Перша пара: Гнат Щока — Макс Ляп. Термін боротьби — десять хвилин. Після п'яти хвилин — одна хвилина перерви. Прошу.

Він оглушливо заверещав у свисток.

Здоровий сміх, бадьора веселість, незахмарена радість, дитяча безтурботність у час відпочинку — це ознака сильної, дужої, працездатної людини; це риса незламного будівника, творця, певного своєї сили, волі, правдивості тяжкого й радісного шляху.

В суворих буднях ці серйозні мужчини уперто й надсадно працюють, думають, розтинають розумом шляхи епохи, керують мислями десятків тисяч людей.

Сьогодні, святом, ці дорослі мужчини — діти.

Цвіт українського мистецького жіноцтва — голубоокі товаришки, кароокі подруги, синьоокі друзі — були на цій товариській вечірці.

І поготів упадало в очі, що тут не було Надії Токаренкової. Ще тиждень тому вона переказувала телефоном:

— Я принципово відмовляюсь від участі у вечірці, що має характер розваги. Це несерйозно. Корисніше прочитати том Фройда або першу частину єгиптології д-ра Вольфсона.

Умовити її не могли, і розважили серце тим, що нишком вилаялись: ханжа!

Три дні тому, по обіді, в Надійчиній кімнаті безцеремонно затріскотів телефон:

- З вами говорить представник такої-то організації.
 - Дуже приємно.
 - В понеділок у нас концерт.
 - Чим можу бути корисна?
 - Дозвольте надрукувати в афіші ваше ім'я.
 - Моє ім'я без мене самої — мана.
 - Услід за вашим ім'ям на естраді з'явитесь ви самі.
 - Це неможливо.
 - Чому?
 - За законами фізики — і я не є виняток з цього закону
 - людина не може одночасно перебувати в кількох місцях.
 - А ви в цей час перебуватимете...
 - ... Вдома.
 - А не на нашій естраді?
 - Ні.
 - Чому?
 - На естраді не можна працювати над новою роллю.
 - Над нею ви можете працювати другого дня.
 - Ні.
 - Чому?
 - Понеділок. Єдиний вільний день. Мушу зосередитись.
- Пробачте.

Але голос наполягав рішуче й непримиренно. Надійчині аргументи розбивались об його незламність, мов хвиля об скелю. Рівно о восьмій вечора, хвилина в хвилину, він обіцяв прислати автомобіль — і Надія погодилась.

Довго потім метушилася рвучким пружним кроком по кімнаті, знизувала лівим плечем, лаяла себе за м'якотілість. Та було пізно.

Рівно о восьмій вечора перед брамою заблимав сліпучими очима, заскавучав сиреною блискучий, чепурний — кава з молоком — «форд».

Його мотор працював на місці майже нечутно: ледве воркотав — таємниче, стримано, по-дружньому, — наче розповідав шоферові лукавий секрет. Воркував легко, недбало, природно: так сміється красуня флорентійка, весела пролетарка, в жилах якої вигадливо змішалась кров лепких лангобардів — і Борджіа, брудних маврів — і Корсіні¹³.

«Б'юїк» і «сітроен» — родовиті французькі аристократи. Вони повні можновладної пихи: навіть шепотіти моторами — це моветон. По їхніх металевих жилах тече чиста блакитна холодна бензинова кров, і ходити вони люблять тільки асфальтовими та гудронованими шляхами. Потрапивши на рівчаки та грудки радянських шляхів, вони гублять етикет і пишновеличну гідність: стрибають і ламають породисті ноги, і нарешті, остаточно виснажившись, відмовляються працювати, як блискучий зверху і гнилий зсередини вельможа на примусовій праці в концентраційному таборі.

«Форд» — механічна дитина капіталіста Форда — нащадний почесний пролетар. Він однаково легко й весело поводить себе і на чудесному асфальті, і на тяжких вибоїнах первісних шляхів. Його нічим не здивуєш. Він звик до всякої праці, до всякої обстанови. Ось він у білосніжному комірці — чепурний та охайний — мчить першотравневими вулицями, уквітчавши груди пекучими червоними прапорцями; ось він

¹³ Лепкий — тут: беручий, охочий. Лангобарди — давньогерманське плем'я, що в період великого переселення народів вторглося в Італію і створило там Лангобардське королівство. Борджіа — іспано-італійський дворянський рід з Валенсії. Його ім'я стало синонімом розбещеності та віроломства. Корсіні — знатний флорентійський рід, відомий з XIII сторіччя.

— серед бруду, диму й пороху — пахкотить на чорній роботі великого будівництва. У «форда» здорове серце — магнето, міцні легені — карбюратор і жигльор, прекрасний шлунок — циліндри, добрячі ноги — колеса, гострі очі — ліхтарі, галаслива горлянка — сирена. «Форд» народжується легко й швидко, живе радісно й довго, помирає бадьоро й безболісно. У нього позаду прадіди й батьки — робітники, загартовані в поколіннях тяжкою працею, природним добром: гине кволий, перемагає дужий. Він воркоче сміхотливо, а за сміхотливістю — віра в силу: пролетаріат переможе світ.

«Форд» уважно облапав промінням ліхтарів браму й покликав ще раз.

Надія впурхнула в хутро, накинула шарф. Крізь сніг і хуртовину фосфоричною плямою дивився на неї місяць. «Форд» шанобливо й уклінно розчинив і пристукнув за нею дверці, радо загуркотів мотором і м'яко рушив у ніч.

«Форд» віз Надію блискавично, з безмежною обережною ніжністю, як везуть дорогоцінне вино в коштовному кришталевому посуді: не розбить би, не розхлюпать... Він пестив і гойдав жінку на затишних подушках, гнучкі ресори свої напружував до болю, і шалена хуткість сталевого коня спиняла Надійчин подих. Сиреною гукав на роззяв владно й незадоволено:

— З дороги, гаво! Хіба не бачиш, кого несу в обіймах?!

Під тепле, дружнє, лукаве муркотіння мотора Надія закрила очі. І коли за десять хвилин глянула у віконце, побачила: білою ковдрою мчав назустріч тьмянний шлях, кавчала віхола, барабанили у віконце сухі сніжинки, миготіли телеграфні стовпи, пухнастими руками стукали в дверці ялини, а машина вихоплювала з білої каламутної темряви два кругляки й шалено перетинала вихрясті хвости оскаженілому драконові — хуртовині.

Надія спробувала встати, але рівчак м'яко посадив її на шкіряну подушку. Тоді дівчина спустила скло до кабіни шофера, сухо і владно відрубала:

— Зупиніть машину.

Мовчання. Співає мотор. У вікні тріпочуть і об скло розбиваються на смерть крижкі сніжинки.

— Зупиніть машину. Куди ви мене везете?

Реве віхола, і пухнастими лапами ледве встигають махнути летючі ялини.

Шофер не обертається. Він прикипів до сидіння, уп'явся поглядом у крутющу даль. Ліва нога — нерухомо — над педаллю сполучення, друга тисне акселератор, піддає моторові палива; а «фордові» що? «Форд» радий незвичайній пригоді, «фордові» втішно погратися з хуртовиною.

— Я востаннє наказую: зупиніть мотор. Інакше я вистрибну з машини.

Шофер на мить — коротку, мов морг очей — обертається. Надія налапує ручку дверей. В ту ж мить шофер відпускає акселератор, натискує на педаль конусного сполучення і одночасно різко давить на гальмо. «Форд» стогне від несподіванки: о-ой!.. — і слухняно кам'яніє на місці.

Віхола гуде й регоче, жбурляє жменями сніг, дрібним дробом барабаняє сніжинки.

Надія:

— Я вам наказую повернути машину і їхати до міста. Хто ви такий?

Шофер перекидає триб¹⁴ на вільний хід, запалює лампку в пасажирській кабіні, вилазить з машини, розчиняє Надійчині двері (в кабіну вривається віхола, хлеще в обличчя холодними срібними патлами) і стоїть у тьмяному світлі маленької лампки.

Надія:

¹⁴ Триб — шестірня, зубчасте колесо, яке передає рух.

— Хто ви такий?

Шофер знімає окуляри.

Надія одкидається вглиб кабіни:

— Ви?

— Я.

— Яким чином?

— Інакше не міг поговорити з вами. До вас так тяжко добутися.

— А концерт?

— Вигадка.

— Як ви сміли?

— Я — американець.

— Ви знаєте, що за це наш закон суворо карає?

— Я ставив на карту більше.

— Що вам од мене треба?

— Сказати два слова.

— А потім?

— Ваша воля.

— Я вас слухаю.

Джим Вілкінз знизав плечима й зітхнув, наче лагодився зрушити з місця скелю. Надія чекала. Вілкінз напружився, піддав плечима, але зрушити скелю так і не зміг. Надія прищулила очі й пильно глянула йому в перенісся:

— Ви мене любите?

— Так.

Віхола зареготала, немов навіжена:

— От так історія!

— Це все?

— Все.

Мовчання.

Віхола.

Сніжинки.

— Ви — американець, людина діла й долара.

— Так.

— А чи знаєте ви, що я не маю мільярда?

— Знаю.

— І все ж таки...

— ... І все ж таки я передусім людина, а потім — американець.

Віхола:

— Ого-го!

«Форд»:

— Так-так-так!..

А ліс — то затріскотить тривожно задубілими вітами, то замовкне і слухає уважно.

А ялини-цокотухи лукаво шушукаються поміж собою, шепочуть одна одній — і летять по цілому лісу шамотливі чутки про незвичайну, одвіку небувалу в цих краях подію: зимової ночі занесла хуртовина в ліс двох людей на бензиновій машині, і стоять люди одне проти одного, скупно кидають слова, а за кожним словом — віковичний людський, незрозумілий деревам біль.

Надія:

— Так от слухайте: я вас не люблю. Зрозуміло?

— Цілком.

— Висновки?

— Вже зробив.

— А тепер — одвезіть мене додому.

— Слухаю.

«Форд» гарчить байдуже й покійно, як переможений вояк, що повертає з поля бою додому. Він робить крутий поворот, нерішуче зупиняється — і в грудях його клекіт, як у пораненого вовка.

Надія:

— Навіщо вам потрібна була ця сахарінова кінопригода?

— В звичайному оточенні я не посмів би сказати. Кохання і здоровий глузд — одвічні вороги.

— Це нагадує не дуже оригінальний американський детектив, але це сміливо. Браво, містере Вілкінз!

— До ваших послуг, міс Надіє.

— Цей вечір ми проведемо разом. Я маю запрошення на сімейну літературну вечірку.

— Ол-райт. Там, де людина загубила двадцять сім тисяч, загубити ще десять — це вже дрібниця.

— Які двадцять сім тисяч?

— На думання про вас, на складання і здійснення плану я витратив двадцять сім годин. Кожна моя година коштує пересічно тисячу доларів.

— Ви непоправний...

— ... американець, міс, — посміхається Вілкінз, і його посмішка, немов у рефлекторі, відблискує в Надійчиному обличчі:

— Отже, вулиця Лесі Українки, сім.

— Є.

«Форд» загарчав і кинувся розтинати ніч.

10

У вестибюлі на лаві грав патефон.

Біля патефона, взявшись за руки, цвірінькаючи, соромливо пританцьовували троє: два біленькі дідки й один чорний огрядний чоловік.

Біленькі дідки нагадували весняних поросят: були рожеві, лисі, чистенькі й маленькі. Той, третій, був у величезних чорних окулярах, — перетяте рівчаком непокірне підборіддя, в очах — упертість і воля.

Чорний вів перед. Обличчя було кам'яне, нерухоме, мов машкара або зупинений кадр кінофільму. Тільки очі — крізь, повз і через окуляри — розкидали золоті бризки.

Ніхто не знав дідків. Здавалося — вони тільки на хвилинку зістрибнули зі старовинної картини повеселитись і зараз знову прилипнуть до полотна, увійдуть у свою віковічну двомірну нерухомість.

Тут я й зіткнувся — обличчя в обличчя, очі в очі, уста в уста — з Надією Токаренковою.

Вона запалила блакитні очі, немов могутні півватки¹⁵, і дуже тихо сказала:

— Ідіть за мною.

Ми відійшли в дальній кут.

Там вона притягла моє вухо до своїх уст, тривожно, як шелестить сухе листя перед ураганом, прошепотіла:

— Він тут.

— Хто?

— Джим Вілкінз — фабрикант богів — тут.

— Це неймовірно.

— Факт.

— Покажіть.

— Будь ласка.

Вона глянула на дідків, і я застиг: людиною в чорних окулярах був Джим Вілкінз — я не міг помилитись, не міг, не міг.

11

У цій затишній кімнаті зібралися всі, кого втомили вірші, жарти, сміх.

Кімната поринула в сині сутінки, і неспокійний промінь з-під зеленкуватого піддашся вихоплював тільки різко окреслений профіль містера Джима Вілкінза.

— Один з ваших колег, — урочисто сказав фабрикант богів, — дуже влучно назвав мене Мефістофелем на

¹⁵ Півватка — тут: лампочка на пів вата.

провінціальній сцені. Це непогано. Це значить, що я для вас — загадкова, таємнича людина. Не заперечую. Все незрозуміле завжди здається за таємниче. Мене дратує тільки одне: пів року я вже намагаюсь пояснити, що я приніс вам геніальну ідею, яка дасть і вашій країні, і мені радість, долари, сміх, легке й веселе життя. Пів року я намагаюсь пояснити це — і ніхто не може чи не хоче зрозуміти мене. Я починаю вдаватись у тугу. Часом мені здається, що ми з вами — люди різних планет, що наші категорії думання — неспівмірні.

Він озирнувся навколо і чемно скривився:

— Як ви живете, шановні громадяни? Ви живете тоскно, о республіканці! Обличчя ваші похмурі, і в очах ваших — округова, районова і світова нудьга.

— Брехня, — спокійно, наче сам до себе, сказав репортер. — Лазить по різних закутках... А поглянув би він на наші заводи. Далі.

— У провінції мені довелося зазирнути одного осіннього вечора до старої приятельки. Я знав її ще дівчиною. Через брудний, вкритий ганчір'ям і калом двір я підійшов до рипучих, облуплених дверей. Постукав. Мені відчинила якась укутана липучим дрантям, розпатлана півлюдина-півмавпа. Ми ввійшли в кімнату. Блимав і чадив смердючий каганець. Скрізь розкидана була брудна білизна, а кривий рипучий стіл одставив дві ноги, як стара німецька кобила, що зупинилася — *passez-moi le mot*¹⁶ — помочитися. У повітрі хилитався задушливий запах поганої керосинки, брудної ковдри, що не провітрювалась, очевидно, з дев'ятсот сімнадцятого року. Десь у купі засмальцьованих подушок верещав обурений шматочок людського м'яса.

— Це мій син... — розпатлана мавпа почухала брудним нігтем липуче волосся. — Я вас одразу впізнала. Знайомтесь: мій чоловік.

¹⁶ *Passez-moi le mot* — фр. «вибачте за вислів».

Тут тільки я помітив, що в дальньому кутку глітав кістку орангутанг, печерний дикун, горила. Він загрозово гарчав, блимав баньками і, у відповідь на мій чемний поклін, голосно гавкнув і, плямкаючи, продовжував обсмоктувати кістку. Хм-да!.. Це була мрія моїх дитячих літ, пресвітла Ліяна Отава. Вона взяла шлюб з кустарем-одинаком і, за її власним виразом, «не змогла задовільно влаштувати свого життя».

— Шарж! — це випалив просто в лоб містерові Вілкінзові славетний український артист з чуттєвим обличчям.

Джим Вілкінз підвів брови:

— Навряд. Типовий малюнок з жит...

— ... з життя колишніх людей, прогнилого міщанства, позбавленців¹⁷, навіки зниклого сміття, мотлоху, жалюгідних людських решток колись панівних класів. Геть бруд!

Усі озирнулись. Це говорила — гнівно, різко, рвучко — Надія Токаренко.

Містер Вілкінз ледве прищулив ліве око й по-зміячому вклонився:

— Вам я не смію перечити, міс Надіє.

Надія підвелась:

— Ви не бачили наших фабрик і заводів, шановний містере. Ви не чули про соцзмагання, ударні бригади, цехи й заводи.

— Знов-таки не смію перечити. Зате я бачив протилежний полюс: непосалони, «Абрау-Дюрсо»¹⁸,

¹⁷ Рос. «лишенец» — неофіційна назва радянських громадян, позбавлених виборчих прав у 1918-1936 роках, згідно з Конституцією. Усього було сім таких категорій, серед них особи духовного сану, особи, які живуть із нетрудових доходів, використовують найману працю з метою прибутку, приватні торговці та ін.

¹⁸ «Абрау-Дюрсо» — шампанське, що його випускало виноробне підприємство в однойменному царському маєтку біля Новоросійська, з 1920 — виноробний радгосп.

фокстроти, оголені до половини жіночі постаті, оглушливий чад сексуальних, спиртових та кокаїнових веселощів.

Надія кинула з очей гнівну блискавицю:

— Покидьки. Невже незрозуміло? «Après nous le déluge»¹⁹. Останні конвульсії. Завтра зникнуть і не заражатимуть наше повітря.

Обличчя Вілкінзове стало кругле й сміхотливе, мов східне сонце. Він хрипко зарипів: це мало визначати сміх.

— Покидьки? Ви сказали «покидьки»? О, міс Надіє і ви, друзі! Нарешті ми таки домовилися. Покидьки. О! Саме покидьки й приваблюють мою увагу вже пів року. Саме ради них я сьомий місяць тиняюсь шляхами й стежками вашої прекрасної батьківщини. Дозвольте ж, вельмишановні друзі, про покидьки.

В кімнаті стало тихо, але тиша бриніла, мов напружена, висока, туго накручена струна: і-і-і... Чи, може, то кров у скронях: і-і-і...

Надія наблизилася вуста до мого вуха і обілляла мою щоку пахучим, пекучим, головокрутним теплом свого подиху:

— Цікаво?

— Я вражений. Хто він такий?

— Тс-с-с...

Містер Вілкінз випростався, як фокусник перед тяжким номером.

— Моя ідея проста, як прості всі геніальні ідеї, — урочисто виголосив фабрикант богів. — Справжня ділова людина, розумний організатор і раціоналізатор виробництва ніколи не допустить, щоб покидьки виробництва гинули марно. Генрі Форд виробляє дрібні частини своїх автомобілів з диму своїх заводів. Сміття, мотлох, негідь розумний хазяїн

¹⁹ Après nous le déluge — фр. «після нас хоч потоп». Фраза належить маркізі де Помпадур, яка так зреагувала на отриману Людовіком XV звістку про принизливу поразку французів у битві біля Росбаха, що глибоко його вразила.

переробляє на потрібні й корисні речі. Ми, американці, на спирт переробляємо кал, він рухає мотори... ну, хоча б, скажімо, парфумерних фабрик — і дає світові найвишуканіші, найтонші пахощі, що викликають з душі сльози й захоплення, що хвилюють і підносять людський дух на недсяжні високості, спонукають поетів писати найзапашніші поеми й романи. О, так! Я особисто, наприклад, розробляю проект раціонального використання високої температури тифозних та інших хворих. Ви подумайте, скільки тепла гине марно! Скільки курчат можна вивести, коли це тепло використати для інкубаторів! Я вже робив перші кустарні спроби: підкладав свіжі яйця під хворих на тиф. Температура хворого — сорок один — приблизно дорівнює температурі квочки. На превеликий жаль, хворий не може три тижні держати потрібну температуру. Та коли хворий помирав, я перекладав яйця до нового. Успіх перевищив усі сподіванки: я вивів прегарних курчат. Лишилося механізувати й раціоналізувати справу. В лікарнях та шпиталях під хворими буде влаштовано спеціальні приладдя, що передаватимуть тепло до інкубаторів. За це ми зможемо лікувати хворих безплатно. Я бачу, як ваша країна не шкодує грошей на охорону та ремонт здоров'я трудящих. А зиск де? Де зиск, питаю? О, нерозумні республіканці! Не тямите ви використовувати покидьки. Ви подивіться хоча , на французьку поліцію. Як вона спритно використовує людські покидьки: злодіїв, апашів²⁰, грабіжників, російських монархістів, політичних шахраїв. З них кінець кінцем виходять пречудесні провокатори, геніальні шпики, незрівнянні зрадники...

Вілкінз вибачливо скривився.

— Я бачу на ваших обличчях посмішки огиди й зневаги. Одвічна українська сентиментальність, старосвітська

²⁰ Апаш — у Франції хуліган, злодій.

м'якотілість, якийсь незрозумілий передпотопний надривно-психологічний підхід до життя! Я бачу, як старанно збирають у вас ганчір'я, кістки, понівечену бляху, бите скло, старі калоші, клаптики паперу.

— Кожен іржавий цвях, — вистрибнув репортер, — ми примушуємо служити нашій справі.

— Іржаві цвяхи ви бачите, — обурено крикнув Джим Вілкінз, — а золота, що валяється під вашими ногами, ви не помічаєте!

З очей його вистрибнуло обурення й заметушилось по кімнаті, між фотелями й людьми.

— Якого золота?

Вілкінз затрусився від нечутного здушеного внутрішнього реготу.

— Сказати?

Під репортером репнуло крісло. Крізь зуби щось зашкварчало, немов сало на сковороді:

— Та говори ж, сволоч!

12

Вілкінз зробив п'ять кроків: три — вперед, два — назад. Закричав:

— Альфа і омега! Таємниця таємниць! Я її викриваю: ваше золото — ваша непія.

— Ясніше!!

— Будь ласка. У своїй соціалістичній країні ви дали відносну волю приватній ініціативі, так? Ви дозволяєте існувати непманству, так? Я певен, що ви робите це не ради його прекрасних очей.

— Ці покидьки ми використовуємо для нашої соціалістичної справи, — гавкнув репортер.

— Так використовуйте ж як треба! — Вілкінз трахнув кулаком по столі. — Використовуйте ж ці покидьки вашої революції на всі сто, як використовуєте кожен паршивий цвях! В тім то й річ, мої вельмишановні, що використовувати їх ви не вмієте.

— Але наша система податків...

— Кустарщина!! Я, фабрикант богів Джим Вілкінз, я прийшов у вашу країну, щоб навчити вас використовувати живі покидьки вашої революції за останнім словом американської техніки.

Обурений гуркіт, рокіт, гудіння залили кімнату.

Вілкінз скочив на стілець. В очах йому тріпотіли заграви пожеж:

— Міс Надіє! На ваших руках я бачив сьогодні чудесні рукавички. Чи знаєте ви, що ці рукавички тиждень тому бігали вулицями вашої столиці й гавкали на людей? Чому ви, республіканці, везете на ваші утильзаводи собак та котів — і чому не хочете переробляти на цих заводах вашу власну непію і світову буржуазію? Тим більше, що цих людей і везти на завод не доведеться — вони самі вас благатимуть: «Беріть нас, робіть з нами, що хочете...»

Гуркіт і гудіння росли, немов роздмухуваний повітровий балон, — і раптом скипіли вибухом:

— Він божевільний!

— Шахрайство!

— Зупиніть його!

Та сталевий голос перекрив гуркіт:

— Та зрозумійте ви, нарешті, що з непії та буржуазії ви вироблятимете не якісь паршиві рукавички, а золото! Золото! Гори золота — тобто трактори для ваших родючих ланів, машини для ваших заводів, аероплани, автомобілі! Хай живе соціалізм! Геть буржуазію! На утильзавод її!

Він зненацька знизив тон і сказав зовсім тихо й зовсім спокійно:

— Коли ви дозволите мені запалити сигару і гарантуєте вашу увагу, я ладен пояснити.

І наступні дві хвилини, поки він жадібно затягався ароматним синім димом, здавалося, що в кімнаті немає нікого, — така була непорушна тиша. Тільки Рада Овчаренко — перша жінка України, як її називав поет Серьоня Чутливий, найпрекрасніша серед прекрасних — хруснула тонкими пальцями.

13

— Уявіть ви собі, — почав Джим Вілкінз, — що десь у чистому полі ми споруджуємо величезний, кілометрів п'ятдесят діаметром, циркоподібний будинок. На допомогу нам прийде американська техніка, німецька наука, французьке малярство, українська поезія, італійська музика... Легендарні сади Вавилону, казкова розкіш палаців старовинного Багдада, неперевершені храми Індії — все це здаватиметься нікчемною халупою порівняно з нашим будинком. Там буде все. Ви розумієте, що значить «все»? Це значить: там будуть шматки всіх країн світу! Не декорації, а справжні шматки: нестерпно пекучі тропіки і мерзлі полярні тундри. Італія і Росія. Мексика й Україна. Індійські джунглі і південноукраїнські степи. Вулиця Парижа і куток Сахари. Замріяний Нюрнберг і мурашниковий Нью-Йорк-Сіті. Острови Гонолулу і вогкий шматок синьоокої Білоруси. Затоплений бур'яном конотопський закуток і пантеон. Все це буде справжнє, з флорою, фауною, підсонням²¹, населенням.

Він сплеснув долонями.

— Там буде історія: Китай, який він був за десятки тисяч років до нашої ери. Стародавній Єгипет — з фараонами, сфінксами, Нілом, культом Ізиди, з юрбами рабів, що

²¹ Підсоння (заст.) — клімат.

будуватимуть новітні піраміди. Класична Еллада — з вакханаліями, музами, неперейденим досі різьбарством. Там буде героїчний Рим з гладіаторами, легіонами, змовами й кривавими війнами. Живий Магомет ходитиме тернистими шляхами, справжній Христос перетворюватиме воду на вино. Сивобородий Мойсей розмовлятиме з Єговою, Генріх сидітиме під Каносою²², іспанська інквізиція палитиме на вогнищі прекрасну сімнадцятилітню відьму... а поруч, в іншому корпусі буятиме новітня цивілізація, гуркотітимуть велетенські заводи, шепотітимуть «пірлеси»²³ та «ролс-ройси», гримітиме Дніпрельстан, гудітимуть аероплани й кричатиме радіо. В одному корпусі житимуть у кам'яних печерах доісторичні півлюди-півмавпи, а поруч ви побачите перегони сучасних ракетних автомобілів Опеля, що показуватимуть хуткість півтори тисячі кілометрів на годину!!!

Джим Вілкінз змахнув з ока сльозу:

— Друзі! Я зворушений. Я не можу говорити від хвилювання. Спробуйте тільки уявити собі, що це буде — і ви заридаете від захоплення! На маленькому клаптику землі встане перед вами наша старенька планета — жива, справжня, повнокровна — від печерних часів, від кам'яного віку до сьогоденнього дня, до 1 січня 192* року! О, республіканці! Який найгеніальніший історик зможе так відтворити дні, роки, століття, мільйони віків нашої прекрасної Землі?!

²² Ідеться про епізод з історії середньовічної Європи, пов'язаний з боротьбою римських пап з імператорами Священної Римської імперії, відомий як «ходіння в Каноссу» або «каносське приниження». Мається на увазі подорож Генріха IV в Каноссу в січні 1077 року та пов'язані з нею події, які ознаменували перемогу папи Григорія VII над цим імператором.

²³ «Пірлес» — американський виробник автомобілів і велосипедів зі штаб-квартирою в Клівленді, штат Огайо. У 1931 році припинив випуск автомобілів.

Він ухопив склянку і, цокаючись зубами об вінця, ковтнув води.

— А що там буде найпрекрасніше — це жінки. Це будуть шедеври шедеврів. Усе, що людська порода спородила найвродливішого, найдосконалішого, найпрекраснішого — все буде там. Жінки там будуть — богині, що виникли з білосніжної піни блакитного моря. Вони будуть такі сліпуче прекрасні, що на них боляче буде навіть дивитись, як на сонце. їхня краса кожному живу істоту пектиме жахом і захватом. Старозавітна жагуче-пристрасна Рахіль — і сучасна, оповита шкірами самоїдка. Жанна д'Арк — і леді Сміт. Анна Бoleйн — і Марія Магдалина. Прекрасна дружина фараона Аменхотепа IV²⁴ — і легендарна золотоока Кримгільда. Вавилонська цариця Амітіс — і найпрекрасніша серед прекрасних Марія Кочубей! О, там будуть також і прекрасні, сильні, могутні чоловіки. Група Лаокоона? Це дурниця. Геракли? Так, там будуть всі герої і негерої всіх часів і народів. А найголовніше — на тій території не буде нічого неможливого. Ви не розумієте? З одного боку, це буде найвеличніший, небувалий у віках музей. А з другого — це буде найвеличніше, небувале в віках комерційне підприємство. У нас будуть клієнти. Сотні тисяч, десятки мільйонів клієнтів! Легко і ніжно ми будемо звироднювати, здегенеровувати, нищити світову буржуазію. Того, хто падає, штовхни. Ми висмоктуватимемо з неї всі соки, нерви, кров, мозок, золото, інтелект, почуття, геніальність. Непомітно для неї самої ми візьмемо її в полон і, граючи на людських слабостях, зробимо буржуа нашими рабами, примусимо їх, як каторжників, працювати на користь великої соціалістичної перебудови нашої прекрасної й нещасної Землі. Жили соціалізму наливатимуться живою пекучою кров'ю, а їх, ворогів наших, висмоктаних і безсилих, ми кинемо на

²⁴ Нефертіті (1370-ті — 1330-ті рр. до н. е.) — головна царська дружина давньоєгипетського фараона Аменхотепа IV Ехнатона.

справжні вже утильзаводи і з їхніх кісток вироблятимемо угноєння для наших усупільнених ланів. Вони робитимуть на нас, як прокляті, і гадатимуть, що роблять це з власної волі, і ще й лизатимуть наші руки, як пси!

14

Фабрикант богів у два ковтки влив у рот склянку води.

Було тихо — і всі чули, як двічі булькнула вода в його горлянці.

— Я дам приклади. Примхливість їхня безмежна. Ось до нас приїздить якийсь могутній принц з одвислою нижньою губою і колосальними поточними рахунками в європейських банках. Ось він закохується в нас у дочку ватажка африканського дикунського племені ньям-ньям. У неї не можна не закохатись. Нормально збудований мужчина не зможе не закохатись в одну з наших жінок, як нормальна жінка не зможе не полюбити одного з наших мужчин. Це буде вище всяких людських сил. Треба-бо мати вашу надлюдську відданість справі соціалізму, щоб підкорити їй і серце, й розум, і м'язи. Буржуазія цього не може — і в цьому секрет вашої майбутньої світової перемоги.

Він з пошаною вклонився.

— Так от — принц закохався. Ціле життя він тільки хотів, а тепер він покохав. Він не знав ні заборони, ні відмови. А тут — зась! Цілий кабінет найвизначніших психологів, філософів і дипломатів керує поведінкою прекрасної дикунки. Правда, кінець кінцем, він таки дійде свого: з наказу психодипломатичного кабінету вона повинна буде віддатися йому десь під пальмами на піщаному узбережжі блакитного моря. Над ними сяятиме електричне сонце, електричні ogrівачі держатимуть відповідну тропічну температуру повітря й води, заховані електричні пропелери наганятимуть

на них теплу океанську хвилю, електричні приладдя переповнюватимуть повітря специфічними тропічними ароматами, а заховані в ліанах гучномовці будуть рикати левами й тиграми. Можна буде для гостроти моменту випустити навіть муштрованого тигра — трохи полякати, але це вже справа фахівців. Не забудьте, що в нас працюватимуть найкращі світові режисери, художники, поети, декоратори, лікарі, лінгвісти, конструктори, освітлювачі, інженери. І принц уже в наших руках разом зі своїм серцем, розумом, тілом, військом, народом, родичами, чековими книжками, з усіма потрохами. Ми через дикунку будемо наказувати йому робити те, що потрібно нам!

Обличчя Вілкінзове палало, і піт дрібненькими крапельками вкрив йому обличчя.

— І хто скаже, що прем'єри великих європейських держав мають кам'яні серця? Хто заборонить прем'єрові жбурнути цей вередливий шматочок м'язів під ноги доісторичної півжінки-півмавпи або сліпуче прекрасної самоїдки, дочки арктичних просторів? Хіба не матимемо ми в себе клаптика її крижаної батьківщини? Хіба тяжко влаштувати так, аби вперше злилися їхні вуста на відірваній крижині, серед моржів та тюленів, у тьмяному мерехкотінні північного саява? Для наших режисерів і конструкторів не буде нічого неможливого.

15

Він знову витер піт.

— Я знав одного автомобільного короля, що, мандруючи по Європі, скипів бажанням до юної принцеси-інфанти, єдиної спадкоємиці батьківської корони. Автомобільний король за мить примарного володіння ладен був жбурнути до струнких ніжок сотні тисяч автомобілів, та старосвітський батько юної принцеси інтереси держави ставив над усе: він беріг

незайману дочку для сусіднього короля, від якого сподівався дістати позику й вигідну військову угоду. Автомобільний король страждав, мов карась на сковороді. Він покинув справи, зазнав мільйонної шкоди, захитав фінансову рівновагу автопромисловости Сполучених Штатів, побив найстаршу фрейліну — і закінчив свої дні в психіатричній лікарні. Є-бо дві найстрашніші речі на землі, республіканці: це любов і голод. Ці дві сили крутять історію світу. Так загинув автомобільний король. Я не берусь його судити: хай його судять ті, хто зробив це своєю професією — бог чи диявол, моя хата скраю. Але я запитаю вас: чи могло б це трапитись, коли б існувало наше підприємство?

Він переможно озирнувся навколо.

— Ні! Тричі — ні! Чому? А ось чому. Уявіть ви собі, що автомобільний король закохався — і зазнав фіаско. Ось він звертається до нас. Наша фірма — поза конкуренцією. Коли він погоджується на наші умови (а умови ми зуміємо придумати), тоді ми беремо на себе зобов'язання: не пізніше, як за сорок вісім годин, наприклад, приставити красуню-принцесу в його обійми. Як ми це зробимо? О-о, тисячі способів! За дві години нарада найвизначніших фахівців утворює штаб і виробляє загальний план дій. Наші аероплани негайно відлітають до старого короля. На них летять наші найкращі дипломати, фінансисти, оратори, гіпнотизери, детективи, промовці, артисти, психологи, знавці душ і тіл, Зигмунди Фройди, для яких кожна людина — розкрита книга. Одночасно до сусідніх держав ми виряджаємо аероплани з таким точнісінько багажем — і починаємо наш тиск. Окремі групи сполучені між собою і нашим центром по радіо. Зашифровані повідомлення і накази передають і одержують в ту ж мить. Спочатку ми тиснемо психологічно. Далі ми вдаємося до патології, тоді діють наші психопатологи-гіпнотизери. Тисячі наших агентів одночасно обробляють так звану придворну громадську думку, наші детективи

заплутують диявольський вузол інтриг, підступів, каверз. Вони втягають у гру всіх — од пішаків до королеви. Вони дізнаються, що королева зраджувала свого чоловіка з шофером, вони дістають компрометуючі фото, вони загрожують сенсаційними публікаціями в закордонних журналах — і королева вже в їхніх руках. Вона вже благає чоловіка дозволити юній принцесі невеличку мандрівку аеропланом. Сивий король пручається? Тим гірше для нього: виявляється, що військо в нього не таке вже надійне, як він гадав, — пів години тому викрито серйозну змову, злочинці готували повалення королівської влади. А тут іще якась банда почала грабувати поштові поїзди — взагалі, в країні щось неспокійно. Чого це так верещать хлоп'ята-газетярі? Вибух? Де вибух? У державних порохових склепах?²⁵ Сотні забитих і поранених? Погано, погано! Може, його ясновельможності потрібна допомога зовні? Ні? Даремно. Країна, очевидячки, повна чужоземними шпіонами, а відношення сусідніх дружніх держав чимраз гіршає. Можна сподіватись навіть воєнних ускладнень. Ну, що ж? Почекаємо ранку. Але й ранок не приносить нічого втішного: сусідська держава несподівано відмовляється підписати готовий уже договір — на біржі паніка: цінні папери катастрофічно падають. У закордонній пресі з'явилися якісь інсинуаційні брудні натяки про королеву. Треба негайно вжити заходів. Ми пропонуємо, як перший захід, значну позику на дуже сприятливих умовах. Наші фінансові й дипломатичні радники — до послуг короля. Що? Король погоджується відпустити кохану доньку в навколосвітню мандрівку? О, ми завжди були певні, що мудрість короля — неперевершена! Це зовсім змінює стан речей. Курс кошовних паперів одразу підстрибнув і вирівнявся. У війську і в країні — зразковий лад. А щодо королеви... о, навіть підозріння не повинно торкатися

²⁵ Склеп — тут: склад, приміщення для зберігання зброї.

дружини Цезаря. Принцеса вже приготувалась? Аероплани рушають за пів години... Дайте мені вина.

Він перехилив склянку.

— Тепер автомобільний король може дати волю своєму смакові. Йому досить тільки вказати, в яку епоху, в якому столітті і в якому саме куточку земної кулі він бажає провести свою кохальну ніч. Це можна зробити на воді, на землі, над і під землею. Ми маємо змогу влаштувати це в жахливих льохах іспанської інквізиції, в стрибучому світлі зловісних смолоскипів. Коли ні — до послуг автокороля наші сучасні легкокрилі птахи-яхти і підводні човни на дні океану-акваріума, в товаристві спрутів, медуз і всякої морської погані. Чи, може, автокороль кохається в античній старовині? Так будь ласка: ми влаштуємо шалені вакханалії під небом Стародавньої Еллади. Це буде океан квітів, вина, пісень, кохання, сонця і чарівних жінок! Віднині кожне наше бажання для автокороля — грізний і непорушний закон. Не він однині володар автопромисловости Сполучених Штатів. Володарі — ми!!

Вілкінз склав руки на грудях з виглядом непереможної могутності.

— Але це ще дурниця. Ми підемо далі. Ми дамо нашим клієнтам змогу за оволодіння коханою жінкою вести довгі й криваві війни, на перший-ліпший смак — від доісторичних бійок ломаками й камінням до сучасної хімічної, світляної, бактеріологічної, психопатологічної війни. Ви кажете: Голлівуд? Перед нашим розмахом Голлівуд заскавучить і сховається, мов паршиве щеня перед левом! Ми висмокчемо всю кров зі старого, засудженого на смерть класу! Ми заволодіємо світом! Ми диктуватимем свою волю усій земній кулі! А поруч ми збудуємо величезний людський розплідник, сонячний сад, рай ХХ століття. Ми будемо спаровувати там найкращі, найкрасивіші, найсильніші на землі екземпляри мужчин і жінок всіх рас і племен. Ми матимемо дужих,

могутніх дітей. Ще в матерньому лоні ми опромінюватимемо їх особливим промінням, яке спрямовуватиме їхній майбутній психічний ріст у такий спосіб, що вони будуть щасливі й радісні у всякій обстанові, за всяких умов. Це проміння заздалегідь даватиме майбутнім громадянам також і певні нахили до того чи іншого фаху. Таким чином ми з нашої волі фабрикватимемо для майбутнього суспільства потрібну, точно обраховану кількість політиків, письменників, інженерів, рахівників, авіаторів, артистів, садівників, моряків... Це будуть не золотушні немічні забобонні дегенератики на кривих ніжках, це будуть здорові, переповнені золотим сонцем будівники соціалізму на Землі.

16

Він гуркотів грізно і страшно, мов стародавній сивобородий пророк перед народом:

— О, люди! Нещасні діти мої! Та хто ж із вас допоможе бідному Джиму Вілкінзові, що несе світовому пролетаріатові радість, волю, силу й відродження?! Джим Вілкінз відмовляється від багатств і золота. Джим Вілкінз зрікається першого й останнього кохання до найкращої з жінок вашої країни! Джим Вілкінз хоче говорити завтра з головою вашого уряду про концесію на перший в історії світу велетенський завод для переробки людської утильсировини, що буде красою й гордістю цивілізованого людства! Допоможіть же фабрикантові богів вашим високоавторитетним словом, о доле й цвіте української землі!

Раптом він замовк і застиг.

Обличчя йому було жахливе. Розпатлане волосся пасмами прилипло до мокрого лоба. Хижий ніс загострився, як у мерця, а очі мерехкотіли безумним вогнем, мов вугілля з-під попелу. І весь він нагадував динамітний склеп, до якого

протягли запальний шнур, — і зловісна іскра вже підповзає до динаміту, і ось-ось гримне вибух.

Я озирнувся, і мене затрусила крижана лихоманка — і відразу ж голова спалахнула жаром, немов сухий солом'яний дах. Навколо не було людей. Навколо сиділи кам'яні статуї, вирізьблені геніальним різьбярем. Але очі!.. — живі очі були широко розкриті, очі палали й палали, мов струмінь смерти.

Тоді прокинулась Надія.

Встала рвучко, немов здирала з себе невидні пута, вхопила фабриканта за плече, рвонула в куток. І там зашкварчала хрипким рипом — так тріскотить, спалахнувши, сухий хмиз перед лісовою пожежею:

— Слухайте, містере Вілкінз... Пробачте мені... Скажіть... а ви... не божевільний?

Обличчя Вілкінзове не змінилось і не затремтіло. Але тим, хто дивився тоді йому в очі, здавалося, що він раптом, кінематографічним напливом, в одну секунду постарів на двадцять років — так тяжко й невблаганно розрізали йому обличчя глибокі болючі зморшки — і раптом посивіло колись чорне волосся.

Не рухнувшись, він сказав страшно-просто і трохи подитячому безпорадно:

— Ні, я не божевільний. Я — шпiон віків.

Надія зробила крок назад:

— В такому разі ви дозволите повідомити про це відповідні органи?

Вілкінз скривив обличчя безкровною посмішкою і відповів голосом, чужим і байдужим:

— Будь ласка.

І, помітивши рух, звернувся до всіх:

— Не бійтесь. Я зброї не маю. Моя зброя — слово.

Потім звалився в крісло, пустив тяжку, наляту оливом голову на широкі долоні і сказав сам до себе дуже тихо:

— А можливо, що я й божевільний.

Я зиркнув на Надію: вона стукала довгими вузькими пальцями по коромислу телефонного апарата і на очах їй бриніли сльози.

17

Біла палата сторожко німіла в синіх зимових сутінках.

Надворі, десь поблизу вікна сяяв ліхтар, і на підлозі лежали від нього ніжно-блакитні квадратіві плями. І від того, що замерзлі шибки бриніли блискучим морозяним мереживом, кришталеvими сліпучими зірками та ялинками, і почувалося, що надворі туго рипить і кувікає під ногами крутий мороз, — тепла палата здавалася ще затишнішою: після бур і гроз солодко відпочити перед новими грозами в синіх сутінках.

По кутках куняла тиша — дрімала тривожною, хмільною, тяжкою дрімотою. Уві сні часом зітхала, скреготіла зціпленими зубами і раз у раз роздирала власне ніжно-павутинне тіло глухим, наболілим, мов давно хворий зуб, стогоном. І раптом здалеку ледве чутно приглушено і страшно скиглила. Притамоване товстими цегляними стінами, скиглення линуло крізь шибки й двері, збуджувало другий відгук, другому відповідало пів десятка нових — і ось уже цілий корпус виє, гримить, галасує, реве, ридає тисячоголосим, закутим у ланцюги звіром.

Це прокинувся відділ буйних.

Джим Вілкінз устав з ліжка. Спалахнула настільна лампа під зеленим абажуром — і вмить випурхнули у вікно настояні на синій тиші сині сутінки.

Вілкінз поправив ліжко, щільніше загорнувся в халат і прикипів невидючим поглядом до розпечених осяйно-білих волосинок півватки.

Вигляд мав дивний і незвичайний.

Одросла борода — цупка й колюча щетина, неслухняне сиве волосся хвилями набігало на білу мілизну лоба, по щоках причаїлися зловісні сині тіні, — і тільки очі з-під сизої гущавини брів, з глибини двох сірих провалів дивилися настирливим жадібним запитанням, вимагали відповіді рішуче й суворо.

Вілкінз рвучко зірвався з місця, метушливо пробіг, плутаючись у полах халата, по палаті й люто натиснув кнопку дзвоника.

— Покличте чергового лікаря.

Приземкуватий червонолиций набряклий доглядач пошкрябав давно неголену щоку й знизав плечима:

— Зараз?

— Негайно.

І коли прийшов лікар — огрядний, чорноволосий, чисто поголений літній чолов'яга з розумними, упертими карими очима, — містер Вілкінз довго мовчки дивився йому в перенісся.

— Ви хотіли мене бачити, містере Вілкінз?

— Так, хотів.

Він різко й злісно хитнув головою в тому напрямку, звідки линуло притамоване цегляними стінами скиглення.

— Ви чуєте це, лікарю?

Лікар ніяково знизав плечима.

— Психіатрична лікарня — що ж удієш, містере Вілкінз?

Вілкінз кинув на лікаря гострий погляд, немов устроїв холодне лезо в тепле живе тіло:

— Так випустіть мене звідси.

— Незабаром ви будете вільні.

— А ви знаєте, що це скиглення здорової людини може довести до божевілля?

— Цими днями скінчиться експертиза, і...

— Значить, ви ще й досі гадаєте... — Вілкінз насторожився, — що я — божевільний?

Лікар зігнувся, скоцюрбився, весь увійшов у себе, немов приготувався відбити смертельний удар.

— А ви? — Непорушна, дзвеніла тиша. — А ви, містере Вілкінз?

Фабрикант суворо подивився в лікареві карі очі. Лікар заморгав, хруснув пальцем, але погляд витримав.

— А уявіть ви собі, лікарю... — голос бринів надтріснутою міддю, — уявіть ви собі, що я скажу... що я...

— ...здор...

— Божевільний!! — Вілкінз випалив це сухо, коротко, тріском дитячого пістоля.

— Ви цього не скажете! — лікар смикнув рукою й одмахнувся, мов ухопився за гаряче. — Ви здоровий!

Тоді Вілкінз дрібними кроками підбіг до лікаря, вхопив його за плечі й закричав в'їдливо, дрібненько, жовчно, рипуче, немов піймав лікаря на місці злочину:

— Ага-га-га! А коли я скажу «здоровий», ви скажете «божевільний»? Так? Так? — І раптом заgrimів спокійним і владним басом: — Не смійте одвертати від мене очей! Чуєте? Я вам наказую, лікарю!

Так і стояв у позі тирана, що піймав раба на гарячому вчинкові й тепер гадає: простити великодушно чи розчавити. Тремтить раб, і єхидно кепкує ненависний володар.

Тоді вибачливо ляпнув лікаря по плечу, посміхнувся великодушно, відійшов і сказав заспокійливо, упевнено, як говорять із хворою дитиною:

— Ну, годі. Звичайно, я здоровий. Які ж можуть бути сумніви?

Мовчали.

— Але оце... — Вілкінз знову заметушився, чіпко вхопив себе за волосся й закрутився, мов змія, якій притиснули хвоста. — Оце ви бачили? О, боже мій!.. Жодної чорної волосинки! Звідки це, лікарю? Поясніть же ви мені, о вчений муже. Як міг я, американець, людина діла й долара, людина

дужого й практичного розуму, як я міг переплутати, де ліва, де права сторона?! Я нічого не розумію, нічого не знаю... Все плутається в моїй голові... Чи це повітря вашої проклятої країни, в якій я не можу розібрати, де кінчається дійсність і починаються блакитні мрії?

Він безпорадно озирнувся, звів руки догори й безсило кинув їх уздовж великого тіла.

— Ви знаєте, лікарю: мені часом здається, що в людей вашої країни збудовано мозок зовсім відмінно від людей інших країн. І для того, аби не збитися з вашого шляху, треба народитися, рости, жити тільки у вашій країні. Га? Чи правду я кажу? Лікарю! Не смійте мовчати, чуєте?

Лікар сильно потер широкі плескати долоні.

— Для того, аби зберегти ясні погляди, містере Вілкінз, треба власними руками, власною кров'ю здобути те, що здобули собі ми. Голод, кров і воші громадянської війни... голодні суботники й голодні пайки... відбудовчий період... кривавий піт од злиднів і від праці... І нарешті — наші перемоги. Ви чули, містере, про наш Сталінградський тракторний завод? Він піде 1 липня 1930 року. Ми випередили всі ваші американські темпи, містере Вілкінз! Ось приклад: роботою керує ваш земляк, містер Калдер, блискучий фахівець. Він раніше будував у Детройті Фордові його гігантські спорудження. Масштаб той самий, але темпи! Слухайте, які темпи, містере: в Детройті будівництво тривало сім з половиною місяців, у нас у Сталінграді — п'ять! Ось терміни земляних робіт: ваша американська фірма «Альберт Кантор» запропонувала сто п'ятдесят днів. Тракторобуд сказав: «Мусимо зробити за тридцять». Американці ахнули. Але ще голосніше вони ахнули, коли побачили, що ми зробили це — зро-би-ли! — не за сто п'ятдесят, а за п'ятдесят днів!

Лікар святкував перемогу.

— А ось терміни кам'яної кладки: «Альберт Кантор» запропонував сто сімдесят днів. Тракторобуд — сто шістдесят.

Робітники закінчили за п'ятдесят днів! Хто піде проти цифр, містере?!

— Я про це чув, — тихо сказав американець.

Лікар досадливо махнув рукою:

— Ах, та покиньте ви це «чув»! Мало чути, містере! Мало навіть бачити! Що таке спостерігач? Найчесніший, найпильніший спостерігач? Його доля — вінегрет із дійсності та блакитних мрій. Тільки той, хто крутиться найменшим коліщатком оцієї машини, що від запальничок допхала нас до автотракторних заводів, — тільки той, хто лив кров, а тепер ллє піт, — тільки той знає й бачить!

— Чекайте, лікарю... — говорив Вілкінз тихо, але тяжко й владно, наче даремно намагався підкорити своїй владі вихор думок, що вийшли з покори, повстали й несуться в хуртовині, в безумному, скаженому п'яному танці. — Чекайте, лікарю... Я ще раз хочу вам сказати... Ви вже знаєте: я був запеклий ворог вашої країни. Десять років я день у день читав у наших газетах про державну, господарчу, мистецьку руїну вашої держави. Я приїхав пересвідчитись. І я побачив... Але не те, на що сподівався. А те, про що оце розповідаєте ви... Я побачив, що у вашій темній жебрацькій країні справджується найвеличніша мрія людськості — йде перебудова життя нашої нещасної пошматованої планети. Я став соціалістом, лікарю... Ви партієць?

— Я позапартійний, — похмуро бовкнув лікар. — Це не міняє справи.

— Ну, все одно... Ах, як вони скиглять!.. Я став другом вашої країни й соціалістом. Я вирішив допомогти вам... Ви смієтесь?

— Ні, я не сміюсь.

— Ви не вірите?

— Я вірю.

— Чому ж ви посміхаєтесь?

Лікар відразу стрепенувся, смикнув плечима й величезними кроками побіг по палаті. Став і сказав твердо:

— Містере Вілкінз! Дозвольте мені говорити з вами одверто, без остраху й обережності, що її звичайно вживають у розмовах з людьми вашого становища.

Вілкінз рвонувся вперед, вищирив зуби, стиснув кулаки:

— А досі?!

Вхопив лікаря за плече і дужим рвучким рухом смикнув до себе.

— Назад! — заgrimів лікар.

І відразу здригнувся американець, безсило охляв і покірно пустив тіло на стілець.

— Ми не хлопчики, містере Вілкінз.

— Я вас слухаю.

Лікар скуйовдив волосся.

— Мені тяжко говорити вам про це — зрозумійте мене, містере... Але ви повинні знати... Так от, бачите, в чім річ... — Лікар швидко заклацав пальцями. — Ви — типовий представник ворожого нам класу. З молоком матері ви всмоктали в себе зовсім інші, діаметрально протилежні нашим категорії й норми світосприймання... Мені тяжко це висловити... Пам'ятаєте, на літературній вечірці ви якось сказали товаришам, що ви з ними — люди інших планет. Ось де зарита собака, дорогий містере Вілкінз: люди інших планет! Побачивши на власні очі замість сподіваної руїни розквіт нашої країни, ви, як чесна людина, почали переживати надзвичайно складні і — я розумію вас, любий, — дуже болючі психічні зрушення. Ви заплямували брехню продажних писарчуків своєї країни і стали нашим другом. Але ж ви — людина іншої планети, містере Вілкінз! І тому ваша буржуазна психологія, з'єднавшись з нашим пролетарським світосприйманням, дала внаслідок хворобливу,

протиприродну, чадну, гостро отруйну мішанину ідей, понять та ідеалів. Ви не знайшли в собі сили (а може, це взагалі вище людських сил) віджбурнути геть буржуазні категорії думання. І ця чадна мішанина ідей отруїла вас. Під тиском нашої радянської дійсності ваше старе буржуазне світорозуміння геть руйнувалося і під уламками своїми мало не поховало вас, містере Вілкінз.

Американець сильно потер очі.

— Наша небувала доба, містере Вілкінз, розмежувала всесвіт на два табори. Є два основні світосприймання нашої доби: пролетарське і буржуазне. Або-або! Середини нема. Посередині отруєння, загибель, смерть. Кардинальне питання про взаємодіяння двох основних світосприймань нашої епохи чекає на свою розробку від психіатрів, соціологів, письменників. На вашому прикладі ми спостерігаємо, до якої безглуздої страшної плутанини може дійти людина, що стала на межі двох протилежних, неспівмірних світосприймань.

— Так, я став на межі... — не знати, хто сказав це. Можливо, що прошелестів американець, а може, це тільки почулося лікареві.

— Ви кажете, що надумали допомогти нам...

— Так, я хотів допомогти.

— Я вірю. Але форма, містере Вілкінз! З ідеї вашого утильзаводу сміятиметься в нас перший-ліпший піонер. Ви читали Маркса, містере?

— Ні.

— Жаль. Інакше б ви розуміли, що шлях пролетаріату — не звиродніння буржуазії в публічних домах, а всесвітній Жовтень.

Містер Вілкінз підвів гарячим свинцем переповнену голову. Спитав, перетягаючи важкі камені слів через вибоїни й рівчаки:

— Отже, ви гадаєте... що здійснення мого плану... це ідея божевільного?

— Залишившись на межі двох світів, ви загинете. Або ви — наш, до останньої волосинки, або ви повертаєтесь до свого табору, і...

Американець підстрибнув і став.

— Я... не повернусь.

І зразу відчув, як у голові заклекотіло, загуло, щось зірвалось, упало й переповнило істоту зловісним гудінням. У доскональному й точному світі, що жив досі залізними, одвіку непорушними законами, схибив, захитався, заскреготів і зупинився найвищий центр. І відразу переплутались усі закони й норми, загубився верх і низ — усе застрибало, затанцювало в дикій, огидній, п'яній оргії. Так прокидається од віковічного сну потухлий вулкан: на поверхні ще спокійно, ще квітнуть сади й працюють на своїх виноградниках селяни, — а в глибині, в темних джерелах лунко гуляє тисячоголосий гул, і вже здригається ґрунт у передчутті загибелі, пожарищ, катастроф.

— Я не повернусь... — слова бринять ще спокійно, а в глибині вже гуляє тисячоголосий гул, і очі наливаються кров'ю. — Я не повернусь туди... Так, я людина з тієї планети... Але тут, на вашій планеті, я ковтнув свіжішого, насиченішого, життєдайнішого повітря. Я не повернусь, бо там, у себе, я захлинувся в рідкому, кволтому, бідному на кисень повітрі! Я задихнусь!

Вілкінз заверещав по-звірячому злісно, люто й жалісно, як людина, якій несила більше триматися заляканими руками за кволлий кущик над проваллям, бо задубіли руки — от-от розімкнуться конвульсійно занімілі зціплені пальці й полетить людина в безодню.

Прорвало корок, і гримнув вибух — линув огневий дощ.

— Не смійте говорити мені про поворот! Плювать мені на межі! Я не знаю ніяких меж! Я лечу в прірву! Я хочу видряпатись, хочу видряпатись, не повернусь, не повернусь!

Спочатку він вищав, потім моторошні звуки з його горлянки почали нагадувати гавкання й виття звіра. Він закрив рота й гарчав зловісно і з насолодою.

Потім лікар почув, як лящить матерія сорочки, що її роздирає на собі Джим Вілкінз.

18

Біля ганку великого сірого шестиповерхового будинку на околиці міста стояв, здригаючись, автомобіль.

Навколо розляглася снігова пустеля, навколо — жодної ознаки живої істоти, крім самого автомобіля.

Автомобіль, за всіма ознаками, трохи нездужав: час од часу надсадно кашляв густим чорним димом — і тоді весь напружувався, задихався, тремтів, — машину трусила тяжка лихоманка. В легенях щось клекотіло, і раз у раз із карбюратора линув сухий давучий кашель. Для того, хто вміє чути й розуміти мову машин, було ясно: автомобіль серйозно застудився, скаржився на хворобу. Та це зрозуміло і без скарг: досить було покласти руку йому на груди, щоб відчутти підвищення температури.

Автомобіль почував себе дуже слабим, та професійна гідність не дозволяла йому застрайкувати й кинути роботу на половині шляху. Треба було допхатися до гаража, тоді вже злягти.

Ви ще не знаєте, яке в автомобілів почуття гідности й самоповаги. Радянський автомобіль «намі» народився серед бруду й злиднів початку відбудовчого періоду; на тіло йому пішли матеріали, що були в той час під рукою; триби його ревуть, бо приймали його від матері-фабрики доморослі повитухи і жив «намі» довгий час безпритульний... «Форд» викохується в колисці найсуворішої, найдосконалішої в світі системи — куди ж «намі» тягатися з «фордом»? А подивіться,

як вони біжать поруч: на жоден крок не хоче відстати від стрункого, мускулястого, певного своєї могутності «форда» пошарпаний деркотливий «намі». Згодом, у гаражі тяжко похилиться задиханий «намі», захопиться за серце-магнето, широко вилупить очі-ліхтарі (груди йому гарячі, у машини жар), паруватиме тяжко. А на змаганні — груди в груди, колесо в колесо, хіба що впаде, хіба що звалиться від температури, бо не має «намі» навіть водяного охолодження: охолоджується повітрям, як пацани-мотоцикли. Не здасть «намі»: гідність-бо автомобіля — запорука його перемоги над «вівсяним двигуном» — конем.

Тим-то, хоч і кашляв, задихаючись, цупкий «намі», та завмерти не смів: стояв, здригаючись, біля ганку, терпляче чекав на хазяїна.

Нікого не було навколо — здавалося, покинули напризволяще хворого, кахикаючого, старого «намі».

З-за рогу прокралась до автомобіля сіра постать у пухнастій шапці з навушниками. Повела очима праворуч, озирнулася ліворуч: тиша й пустеля. Тоді похапливо відчинила людина дверці авто, правою ногою натиснула на акселератор. «Намі» вороже загарчав, загрозово затремтів. «Намі» відчуває: біля стерна — чужа людина. Не хазяйська рука, та дужа, досвідчена, владна: спробуй не підкоритись — загнупдає — ніяк дихнути. «Намі» заревів, смикнувся й подався вперед.

Кректав, дзвонив, кувікав на поганому брукові, та не слухатися не смів: певна й владна рука тисне стерно.

Стук у двері.

— Ввійдіть.

Надія сиділа перед люстром, спиною до дверей. Зиркнула в люстро: хто? — зірвалася з крісла, швидко повернулася

обличчям до відвідувача — і стала нерухомо, обпершися ззаду руками на столик — туго накручена могутня пружина.

Містер Вілкінз підвів руку, хотів, очевидячки, стягти з голови пухнасту шапку, та так і зупинив руку на півдорозі: забув, мабуть, як це робиться, а може, думка стрибнула вже далеко від шапки, кімнати, від вулиць, міста — ген-ген у далечінь просторів і часів. І рука якось незручно й незграбно лишилася висіти в повітрі, а очі вп'ялися в Надію і дивилися майже лагідно: великий спокій є грань великої радості й великої нудьги.

— Навіщо ви тут?

У голосі Надійчиному бринить срібло сліз, і криця гніву, і мідь обурення, і тонка сталь давучого болю — дорогоцінний сплав коштовних дзвонів.

— Чого ви прийшли?

Тільки не дзвонить на весь голос великий дзвін. Може, й не буде ще пожежі, може, ця кривава заграва — тільки мана, — навіщо ж бовкати у великий дзвін, навіщополохати людей? Хай спить трудящий люд, а дзвонар тут, на варті: ніжно гладить, пестить круті стегна дзвона — і бринить дзвін сполоханим шурхотінням, тривожним шелестом, мідяним, ледве чутним шепотом:

— Я вас не запрошувала до себе, містере Вілкінз. Навіщо ви прийшли?

— Я зараз скажу.

— Я маю вільні п'ять хвилин.

— Добре. Я швидко... я одну хвилину... Річ, бачите, в тім, що... — Думки випурхнули й розлетілися врозтіч, дзвінко ляпаючи крилами, мов зграя птахів з розбитої клітки. — Одним словом... мене спіткала жахлива катастрофа... — Метушиться людина, ловить чорних птахів — ось ухопила одного за хвіст, кричить у розпачі чорний птах, креслять повітря вирвані пера. — Нечувана катастрофа... Отут, в оцій голові... — він люто стукає себе по лобі зігнутих пальцем, —

в оцій голові, на скаженому свистючому бігу зіткнулися дві планети, два світи... Смертоносний вибух, космічна катастрофа... Свистить вогненне каміння, прахом і порохом трощиться колись слухняний розум... Голова моя повна розтопленого олива, і волосся моє сивіє... Жодної чорної волосинки... жодної волосинки, міс Надіє!..

— Не треба вдаватись у розпач. Ви — мужчина.

— Ах, ви ж! Нерозумна дівчинко! — Гримасою болю й усміху перекривлене гостре обличчя. — Що таке всі ваші маленькі норми й розуміння поруч з тим, що трапилось? У самих основах своїх хитається старий світ! Крахнули й переплутались усі норми й закони, немає ні верху, ні низу, немає «можна» й «не можна», в пащах велетенських гармат мостять гнізда свої горобці, а троянди парують смертоносними газами... Ось я іду вулицею, де обабіч — тридцятиповерхові хмаросяги, де правий бік — моя країна, а лівий — ваша соціалістична батьківщина. І це вже не хмаросяги, ні! Це велетенські, нечуваної сили електромагніти. Хтось увімкнув струм, і електромагніти почали діяти ... Вони тягнуть мене кожен у свій бік... Вони рвуть, деруть на шматки моє тіло, мій мозок, серце, нерви! Надіє! Надіє!..

Він незграбно повалив громаддя свого тіла у фотель, а вона стала поруч і машинально пестила, переливала між тонких пальців струмки його сизого волосся.

— Як ви потрапили сюди?

— Я вкрав авто.

— Вас випустили з лікарні?

— Ні.

— Ви втекли?

— Так.

Вона докірливо хитає головою.

— А далі?

Він підводить велику голову, дивиться на Надію, дивиться — не бачить.

— Що ж далі, містере Вілкінз?

Дивиться — не бачить, хрипить:

— Видужати...

— О, так!

— Але не сам.

— Тобто?

— Сам я не видужаю. Ви повинні також поїхати зі мною.

— Куди?

— Я ще не знаю сам. Але тільки з вами.

— Ви говорите, як дитина.

— Брехня! — Спалахнули гнівом очі. — Я говорю, як чоловік. — Він пильно подивився їй в лице. — Я дуже вас кохав, міс Надіє... В той час, коли я був паном на цій землі, я прийняв вашу відмову, я зрікся найбільшого й найболючішого почуття, що перетягло мої дні. Але тепер... — Він розвів руки. — Тепер я один у цілому світі... Ніхто мене не розуміє... Я невимовно страждаю, слово честі... Чекайте, я зараз кінчаю... Бачите, в чім річ... Ваша артистична робота — це страшна, огидна довголітня помилка. Ви губите себе. Вам треба — на фабрику, на завод, у копальню, у промисловість... Командири й солдати промисловости — ось єдині справжні люди вашої батьківщини. Ви повинні покинути брехливу мішуру сцени. Сьогодні ж, зараз же, в цю ж хвилину! Кидайте все, паліть мости, одягайтесь, ми зараз ідемо. Яка світла робота, яка творчість перед нами!

Він бігав по кімнаті, розмахував руками, чіплявся ногами за килим, спотикався.

— Ревуть труби, гудуть заводи, ритмічно метушаться заклопотані люди... Дим, дзвін, тріск — чи не чуєте ви, як в самих основах своїх перебудовується земля? Туди-туди! — робити, тягати каміння, наказувати машинам, керувати людьми!.. — По-дитячому здивовано: — Чого ж ви стоїте? Одягайтесь, товаришко.

— Чекайте, містере Вілкінз. — Надійчин голос — залізо скрегоче об залізо. — Дякую за честь, що ви мені зробили. Але я нікуди не поїду, я нікуди не поїду, чуєте ви? Так що нема чого про це думати. Прощайте.

Він слухає й не розуміє.

— Ви поїдете.

Голос її рипить роздратуванням:

— Куди?!

— Я їду на Донбас.

— Що ви там робитимете?

— Я працюватиму простим шахтарем. Мене ніхто там не знає. Я хочу зростися з ними.

— А навіщо авто?

— Я не можу виїжджати з головного вокзалу. Мене пізнають. Я сяду в поїзд на найближчому полустанку.

Вона дивиться на нього по-матерньому лагідно, ласкаво.

— Неоригінально вигадано, містере Вілкінз. Наші власні рідкобороді інтелігенти дореволюційної й нової формації, наплутавши й нашкодивши, також ходили на прощу «в народ» і на заводи. Згодом виявлялося, що це для них — звичайна екзотика. Для плутальників це безнадійні ліки, містере Вілкінз.

— А ви?

— Я — українка, містере. Мій батько — робітник.

— Для вас усе ясно?

— Для мене все ясно.

— Що ж робити мені?

— Що робите.

— Де шукати шляху?

— Де шукаєте.

— Ви не підете зі мною?

— Я не піду з вами.

— Тоді я заберу вас силоміць.

— Ви не посмієте.

— Я це зроблю!

— Залиште цю комедію.

Він повільно підвівся, тьмяно блиснув крицевими очима і встромив зір у Надійчине перенісся.

— Слухайте мене... — гримить Вілкінз тихо, спокійно, але з такою надлюдською силою, що не можна не підкоритись. — Слухайте мене і спробуйте розуміти: ви поїдете, поїдете, поїдете! Ось ви вже шукаєте очима пальто й капелюх... Ось ви вже хочете вдягатись, тільки забули, як це робиться. Ось ви вже прохаєте мене допомогти вам, прохаєте підтримати вас, бо...

Він повагом наближається до неї та обережно бере за талію.

І від ледве чутного дотику вона пересмикується — і раптом рвучко відстрибує в куток, брязкотом розбитого скла дзвенить:

— Одійдіть!! Ви божевільний!

Тваринний жах перетяв риси бажаного обличчя.

Вілкінз — хрипом:

— Так. Я божевільний.

І повільно крадеться до неї.

Вона сильно хапає стілець — р-раз!! — об підлогу. Зігнувся й осів розтروщений стілець. І разом з ним, наче потворно наслідуючи його позу мерця, безсило зігнувся, осів Джим Вілкінз.

Десь далеко-далеко, не знати, на якому поверсі, глухо воркоче піаніно й бринить тричі притамований голос:

Я по-ки-да-аю

Рідний кра-а-ай...

О, краю мій,

Про-щай,

Про-щай!..

Ти вже знудився з чекання, старий, хворий, застуджений «намі»?

Не турбуйся: застогнали десь од шаленого удару двері.

Засвіти свої ліхтарі, «намі», і прийми в свої обійми сивого й хворого діда, що скоцюрбленим задиханим шматком котиться вниз по східцях.

Ось він вилетів у двір, точиться дзигою, загубив, мабуть, напрям. Та ні: краючи простір, мчить велетенськими стрибками до автомобіля.

Пробує пустити мотор.

Зимно «намі»: тяжко завести мотор, бо прохололи й змерзли циліндри і бензинова суміш осідає на стінках циліндрів холодними мертвими крапельками. Та Вілкінз крутить з такою скаженою настирливістю, що оглушливо кахикнув «намі», буркнув, стрельнув і затріскотів розкотистим пахкотінням.

Вілкінз хапає стерно, додає газу: реве мотором «намі».

— Стійте!

— Хто тут?

— Ані руш!

— Це ви, міс Надіє?

— Це я, містере Вілкінз.

— Що вам треба, Надіє?

— Що ви вигадали, Вілкінз?

— Я їду.

— Куди?

— Туди. На Донбас.

— Це безумство.

— Я безумний.

— Ім'ям людяности забороняю вам рушати зараз. Ви ледве тримаєте стерно. Ви хворий і роздягнений. Ви

розіб'єтесь зі своєю машиною на першому завороті. Наказую вам залишити машину.

Надія вимагає владно й рішуче. Вона віддирає його сині зціплені пальці від кермового колеса.

— А-а-а!.. — кричить Вілкінз у великому гніві людини, якій увірвався терпець. — А-а-а!.. — Вигинається схудлим гнучким тілом, додає газу й різко вмикає сполучення.

«Намі» рвучко схоплюється з місця і, набираючи хуткості, мчить уперед, шматує, роздирає на клапті тяжку вбирущу темряву.

Сніг.

«Намі» шалено реве трибами, несамовито верещить сиреною, на заворотах не зменшує швидкості, і від того задні колеса його заносить на перехрестях далеко вбік: злякано шарахаються по кутках рідкі перехожі, злісно дивляться вслід, довго стоять і хитають головами.

Сніг.

Десь безнадійно зацвірчав у свисток безпорадний міліціонер.

Дарма: «намі» вже видерся з міської смуги, виє моторошно зацькованим вовком у полі, змагається з гризучим вітром. Попереду темрява — хоч стрель ув око. «Намі» намагається очима ліхтарів роздерти дебелу чорну ковдру ночі — несила: сліпнуть очі, запорошені хмарами зустрічних сніжинок.

Сніг.

«Намі» не звик бігти з такою скаженою давучою хуткістю: от-от одлетять колеса, розпадеться машина, а коли й витримає, то навіки лишиться «намі» калікою, — зажене сталевого жеребця скажений шофер. Та хіба можна думати про опір, коли загнуздали стерно залізні руки, стиснула машину педалями-ост-рогами безумна воля безумної людини.

Сніг.

Сіра смуга шляху невпинно лине назустріч, кидається під автомобіль, блискавично пожирають її свистючі колеса.

Телеграфний стовп не встигне виринути з тьми, як уже, кивнувши, щезає позаду: раз-раз! раз-раз! — це миготять, зникаючи, примари телеграфних стовпів.

Сніг.

Летить «намі» — мов птах, мов електрострум, мов світло, мов думка. Усім металевим тілом своїм висить у хуткості, в повітрі, колесами ледве торкається шляху. Стогне й скрикує ресорами на вибоїнах, підкидає вгору над собою знавіснілих пасажирів, мов хоче скинути з себе проклятих верхівців, — гуде, реве, верещить, брязкотить, ридає, виє машина.

Сніг.

Летить «намі» у безвість.

Сніг.

Причаїлася, затаївши подих, Надія. Закляклими пальцями намагається вгорнутись у шарф — дарма: регоче, захлинаючись, реве, видирає з рук матерію збожеволілий вітер. Жалить, кусає в обличчя, в голову, в груди, в очі, повні сліз.

Надія зиркає на Вілкінза: болем і жахом стиснуті вуста, провалля замість щік, хижо загострений ніс; реве вітер пасма сивого волосся, а очі — сталеве безумство — вп'ялися, вкипіли, в'їлися в шлях.

Зойкнув вітер, болюче ляпнув задубілою льодовою долонею Надію в обличчя, рвонув шарф, здер — зник шарф позаду в темряві.

Смертельний холод пересмикнув залякле тіло.

— Вілкінз.

Мовчання.

— Вілкінз, прокиньтесь!

Ані руху.

— Вілкінз, я вам наказую!!

Сніг.

Вітер.

Рев мотора.

— З вами говорить жінка, Вілкінз. Ви не смієте мовчати!
Мовчить.

Тоді Надія відразу здирає з себе одубіння, хапає Вілкінза за зледенілі пальці, намагається вирвати з рук стерно. Не піддаються дерев'яні пальці. Надія смикає, торгає великі сталеві руки. Вогненний біль опік пальці: Надія зламала ніготь. Надія тремтить, пробує підвестись — і невміло, невлучно, по-жіночому молотить, гатить кулаками Вілкінза по плечах, по спині, по руках, по обличчі. Скрегоче зубами, до крові кусає губи — і б'є-б'є-б'є. Шипить, шкварчить, сичить — швидко, злісно, злорадно, гостро, болюче, мов з маху стьобає лозиною по обличчі:

— Ага-ага-ага!.. Збожеволів, проклятий! Хотів укласти наші дні в свої миршаві мірочки? Не зміг — збожеволів... Так тобі й треба, проклятому... Чуєш свій кінець?.. Скоро на вас усіх погибель прийде... Ага-га-га!..

Вілкінз сидить нерухомо, мов кам'яний бовван, навіть не ухиляється від ударів.

Надія хоче видерти в нього стерно, марно рве нігтями його задерев'янілі пальці. Ненароком зиркає на нього — і не може відірвати очі від перекривленого жахом, застиглого обличчя. Обома руками хапає його за голову, сильно повертає його лице до себе. Голова покійно залишається в тій поставі. На неї дивляться потухлі, тьмяні, закочені під вії очі мертвяка. Тоді тільки помічає Надія, що вся його постать осунулась, безсило опала, мов неповний мішок із борошном, — і тільки довгі чіпкі пальці залізною хваткою тримають стерно.

Смертельний жах гостро й солодко лоскоче їй п'яти й коліна: автомобіль кричить смертним криком — автомобіль мчить у безвість — автомобілем править труп — мертвий хапає живого.

Перемагаючи крижану огиду, Надія намагається відірвати його мертві, холодні, закостенілі пальці від кермового колеса — даремно: труп не хоче віддати стерна. В останньому розпачі вона шалено шарпає його цупкі зледенілі руки: автомобіль сильно козиряє, хилить на неї мертву тушу, але знову випростується — і біжить: труп не хоче віддати стерна.

Крихкий удар перетяв їй голову.

Тоді Надія відчуває, як у страшному громі, гуркоті, реві репається, надвоє розколюється земна куля — вибухає океаном вогню, розсипається прахом, рине в морок, у крижану тишу чорних міжпланетних просторів.

Найшли їх уранці селяни, що їхали до міста на базар.

У сніговому заметі, врізавшись у саму середину, перевернувшись шкереберть, лежав голічерева мертвий автомобіль. Чорні колеса незвично й дивно стирчали вгору, на передньому колесі була геть пошматована шина, і весь автомобіль із безсоромно випнутим напоказ голим чорним черевом чудно нагадував згвалтовану й звіряче закатовану людину.

Осторонь, за кілька кроків, урита в сніг, напівзамерзла, лежала дівчина.

Більше нікого не було.

І тільки коли прибули люди, крекчучи, підняли автомобіль, під ним побачили Джима Вілкінза. Лежав він, устромивши гостре сіре обличчя в сніг. Правою рукою він і досі чіпко тримав стерно, а ліву просунув під автомобіль, наче й мертвий він намагався видертись.

Червень 1927 — травень 1930

Примітка упорядника інтернетної публікації

Повість Леоніда Чернова (Малошийченка) «Людина з іншої планети» вперше була видана в Одесі 1931-го року видавництвом «ДВУ» (до цієї книжки з назвою «Людина з іншої планети» крім даної повісті увійшла також повість Леоніда Чернова «Пригоди професора Вокса на о. Ципанго»). А раніш були опубліковані уривки з твору «Людина з іншої планети»: за назвою «Фабрика богів» – 1927 р. в журналі «Всесвіт», № 29, і в авторських збірках «Сонце під веслами» і «Чудаки прикрашають світ» (обидві 1929 р. у Харкові, видавництво «ДВУ»), та за назвою «Смерть Вілкінза» – 1930 р. в харківському журналі «Всесвіт», № 20.